

Otočni drugi i otočne drugosti¹

ANA PERINIĆ LEWIS

UVOD

Svaki otok ima svoje starosjedioce, one koji su otok otkrili, prvi ga naselili, udomaćili se na njemu, naučili koristiti se resursima i podijelili vlasništvo nad njima, izgradili društvenu hijerarhiju, uspostavili institucije i postali zajednica. Tako su stekli status „prvih” otočana i domorodaca. Svi koji su dolazili poslije njih u skupinama ili pojedinačno, obično su naseljavali dijelove koji su im dodijeljeni kao prognanicima i izbjeglicama. Osnivali su i potpuno nova otočna naselja. Sve do polovine 19. st. migracije su bile usmjerene s kopna na otoke (Lajić, 1992). Svijest o došljacima (novim otočanima, otočnim gorštacima, *fureštima*), onima koji su u prostor otoka ušli „drugi” po redu te naglašavanje i isticanje njihove drugosti dio su otočne povijesti, baštine, kulture i otočnih identiteta. Gotovo se nikada ne zaboravlja otkuda su i kada su došli, smatra se da ne mogu biti, ni postati otočni starosjedioci, a ponekad i ponegdje ni „pravi” otočani. „Drugi” otočanin ili „druga” otočna zajednica konstruirana je raznolikim, često minucioznim spektrom distinktivnih obilježja, stvarnih i umišljenih različitosti, granica i okvira kojima se određuju, odvajaju ili izoliraju. Pripisivanje drugosti i stranosti jedan je od aspekata otočnih identifikacija. Tako skupina uspostavlja niz razlikovnih odrednica, kulturnih obilježja, simbola, „markera identiteta skupine” koji utvrđuju njezinu posebnost i specifičnost. Ti su markeri identiteta „posljedica uzajamnoga djelovanja 'objektivnoga' kulturnog nasljeđa i njihove subjektivne percepcije” (Čapo Žmegač, 2002: 23). Pierre Bourdieu smatra da „samo oni

¹ Poglavlje je zasnovano na rezultatima dvaju znanstvenoistraživačkih projekata. Kulturnoantropološka istraživanja Hvara provedena su na projektu „Populacijska struktura – antropogenetički pristup” (MZOS 196-1962766-2751, voditelj: akademik Pavao Rudan). Prvi dio rada u kojem se obrađuje položaj stranaca u otočnim komunalnim statutima, opisi hrvatskih otoka i otočana u djelima Alberta Fortisa te primjeri doseljeničkih naselja i zajednica na drugim otocima istraženi su na projektu „Etnografije otočnosti – otočne migracije, mobilnosti i identifikacije (ETNOTOK)” (voditeljica: dr. sc. Ana Perinić Lewis, IMIN, 2024. – 2027.) koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorni su samo autori te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija, ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

koji raspolažu legitimnim autoritetom proizašlim iz moći, mogu nametnuti vlastite definicije o sebi i drugima. Sklop identitetskih definicija funkcionira kao sustav 'klasiranja' koji ustanovljuje odgovarajuće pozicije svake grupe" (Bourdieu, 1984).

Prostor otoka različito se poima od prostora na kopnu. Otočni je prostor poseban i dvostruki je izazov zbog svoje geografske specifičnosti i poimanja teritorijalnosti koje nikada u povijesti nije bilo neprijeporno i homogeno. U istraživanjima otoka najviše se pažnje posvećuje njihovim vanjskim granicama, obalnim crtama, otočnom rubu (Hay, 2006: 21). Ovdje su relevantne granice unutar samog otoka koje obilježavaju otočne (mikro)regije i naselja te utječu na identifikacije otočana i različite reprezentacije otočnosti, iskustva življenja u kontekstu insularnosti. Granice, kao mjesta razdvajanja i artikulacije, nisu samo fizičke, nego su i imaginarne i mentalne (Said, 1999). Njihovo značenje za otočane najbolje ilustrira tvrdnja: „Kada otočanin mora napustiti svoje mjesto, kada najčešće iz egzistencijalnih razloga mora seliti u drugi kraj, lakše mu je donijeti odluku da živi na drugom kraju svijeta nego na drugom kraju Otoka" (Božanić, 1997: 98).

Svaki naseljeni hrvatski otok ima naseljenija, razvijenija područja s povijesnim kontinuitetom nastanka i razvoja naselja i stanovništva. Zbog geografskih, ekoloških i povijesnih čimbenika manji otoci i neki dijelovi većih manje su atraktivni, teško pristupačni i često nenaseljeni ili rijetko naseljeni. Tijekom povijesti takvi su dijelovi otoka često naseljavani izopćenicima, došljacima ili imigrantima koji su se razlikovali od ostalih stanovnika. Osim kolonizacija i migracija, dijakronijske mijene upravno-teritorijalnih podjela hrvatskih otoka između različitih država, regionalnih ili lokalnih središta također su utjecale na podjele otočnog prostora i izdvajanje pojedinih zajednica i naselja. Sve je to uvjetovalo fragmentacije i dodatne insularizacije otočnog prostora, naselja i stanovništva.

Znanstvenici koji istražuju otoke ističu manje proučene odnose između otoka ključne za razumijevanje pojedinih otoka i arhipelaga koji čine. „Razmišljanje s arhipelagom" svijest je o povezanom mnoštvu (Stratford *et al.*, 2011: 114). Arhipelaški način razmišljanja znači da status nijednog pojedinačnog entiteta nije prioritet, u fokusu su i otoci i njihove isprepletenosti (Stratford, 2013). Promatranje povezanosti i višestrukosti može se čitati kao širi cilj arhipelaških studija i sugerira polazište za komparativna istraživanja. Kada razmišljamo arhipelaški, ideje singularnosti i homogenosti ustupaju mjesto višestrukosti i mješavini.

U ovom radu nastojat ću pri istraživanju teme otočnih drugih, gdje god je moguće, uspoređivati otoke hrvatskog arhipelaga i uočavati njihove sličnosti, isprepletenosti i posebnosti. Otok koji sam odabrala za proučavanje stvarnih i imaginarnih otočnih granica te za istraživanja podijeljenosti otočnog prostora i stanovništva srednjodalmatinski je otok Hvar. Hvar je u središtu glavnih jadranskih pomorskih putova i najdulji je i najsunčaniji jadranski otok. S dolaskom doseljenika s kopna poslije turskih ratova, od 16. pa sve do 18. stoljeća, postaje na mikrorazini paradigmatskim primjerom sruza kontinentalnih došljaka i otočnih starosjedilaca, mjesto susreta dinarskog i mediteranskog područja, spoj kopnene i obalne Dalmacije, otočana i gorštaka. Stvara se niz predodžbi o drugima i drugom prostoru koje se mogu dijakronijski pratiti u rasponu većem od 400 godina. Zbog

toga će u istraživačkom fokusu biti Hvar i Hvarani, ali će se iznositi slični primjeri s ostalih hrvatskih otoka. Na hvarskom primjeru iznijet će sustavan dijakronijski i sinkronijski pregled identifikacija otočnih zajednica i predodžbi te stereotipa o drugosti.

DOŠLJACI I STRANCI U SREDNJOVJEKOVNIM STATUTIMA OTOČNIH KOMUNA

Prve otočane potvrđuju arheološka istraživanja u paleolitiku. Samo nekoliko lokaliteta na istočnoj obali Jadrana može se datirati u razdoblje prije 13 000 godina prije Krista. Šandalja II kod Pule te čak dva otočna lokaliteta. Vela spila na otoku Korčuli i Vlakno na Dugom otoku jedina su nalazišta s kulturnim slojevima iz tih razdoblja (Vujević, 2016: 24). U mezolitiku tim se otočnim nalazištima pridružuje još i špilja Kopačina kod Donjeg Humca na otoku Braču (Čečuk, 1996). O odnosu navedenih praotočana prema došljacima ne znamo mnogo, međutim grčke kolonije *Issa* i *Pharos*, koje su osnovali Grci na Visu i Hvaru, već su funkcionirale kao uređene zajednice koje su se razdvajale i razlikovale od drugih zajednica na otoku, o čemu svjedoče povijesni izvori (primjerice, podjela na Grke i barbare). Tek u srednjem vijeku stječe se dobar uvid u društveni položaj i identitet stranaca i došljaka u otočnim zajednicama. Pružaju ga statuti otočnih komuna.

Devet srednjovjekovnih otočnih komuna imalo je svoje statute: Korčula (1214., sačuvana redakcija iz 1265. i novija redakcija iz 15. stoljeća – vjerojatno razdoblje između 1428. i 1455.), Brač (1305.), Lastovo (1310.), Rab (1326.),² Hvar (1331.),³ Mljet (1345.), Krk (Krčki (Vrbanski) statut, 1388.), Pag (1443.), Cres (Cresko-osorski statut, 1441., tiskan 1640.).⁴ Osim Krčkog (Vrbanskog) statuta koji je pisan glagoljicom i hrvatskim jezikom i Cresko-osorskog koji je pisan talijanskim, ostali statuti otočnih komuna pisani su

² Prva forma Rapskog statuta, tzv. protostatut, potječe iz 1234. godine, ali se smatra da je konačna inačica srednjovjekovnog statuta učinjena 1326. godine. Ona je sačuvana u prijepisu iz godine 1598., notara Ivana Antuna Cernotte. Rapski statut sastoji se od pet knjiga i 154 glave. Prva knjiga ima 12 glava, Druga knjiga sadrži 21 glavu, Treća knjiga ima 31 glavu, u Četvrtoj knjizi nalazi se 68 glava i u Petoj knjizi 22 glave.

³ Hvarski statut, to jest njegovi najstariji dijelovi, napisan je 1331. godine, a sastoji se od pet knjiga i 193 glave. Prva knjiga ima 28 glava, Druga knjiga ima 49 glava, Treća knjiga ima 42 glave, Četvrta knjiga ima 22 nenumerirane glave i Peta knjiga ima 52 glave.

⁴ Otok je Cres prije donošenja Cresko-osorskog statuta 1441. bio u sastavu Mletačke Republike što je uvelike utjecalo na sadržaj pravnih odredbi sadržanih u Statutu. Prvi statut Općine Cres datira iz prve polovine 14. stoljeća, točnije 1333. godine. Statut je konačno oblikovan 1441. godine, sastoji od četiri knjige i 293 članka, a više je puta mijenjan i dopunjavao. Izvorni tekst tvore četiri razine (glava, odjeljak, članak, stavak). Tiskan je 1640. u Veneciji (Pavišić, 2012: 438–440, Lachner, 2023: 30). Za razliku od svih ostalih otočnih srednjovjekovnih komunalnih statuta, Cresko-osorski statut nije izdan kao zasebna knjiga s popratnim tumačenjima i komentarima. Prijevod Annelise i Luje Margetića objavljen je u knjizi *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru* 2012. Priredio, napisao popratne studije i preveo Lujo Margetić, 448–546.

latinskim jezikom. Statuti su važni za istraživanja razvoja prava, uređenja unutrašnjih društvenih odnosa i zaštite otočne autonomije, ali i kao uvid u život otočnih komuna i njihove identitete (Birín, 2002: 80).

U srednjem vijeku došljaci ili, šire govoreći, stranci uključivali su sve one koji nisu pripadali lokalnoj gradskoj zajednici (Benyovsky Latin i Pešorda Vardić, 2020: 11). Osnovna je društvena podjela stanovništva u komuni na gradsko plemstvo, odnosno patricije i pučane. U statutima je postojala pravna podjela na građane (*cives*), stanovnike ili žitelje (*habitatores*) i strance (*forensis*). Pojam *forensis*⁵ koristi se za svaku stranu osobu, *habitatores* su stalno naseljeni stranci koji su imali svojevrstan prijelazni status između statusa došljaka i građanina s punim pravima. Imali su određena opća prava, ali ne i ona građanska, pa su i njihove imovinske i osobne obaveze prema komuni bile manje. U slučaju trajnog naseljavanja mogli su zatražiti punopravno građanstvo koje građanima omogućava puna politička prava kao što su sloboda djelovanja i stjecanja imovine te oslobađanje od nekih pristojbi (Raukar, 2007: 51).

Došljaci u srednjovjekovnim gradovima i komunama nisu bili homogena skupina. Međusobno su se razlikovali po svrsi boravka, društvenom statusu, zanimanju, dobi, spolu, podrijetlu, broju, bogatstvu, vjeri i/ili etničkoj pripadnosti (Benyovsky Latin i Pešorda Vardić, 2020: 11). Unatoč tome, u komunalnim statutima često su homogenizirani kao „potpuni Drugi”. Iz statutarnih odredbi i ograničenja koja se odnose na strance vidljivo je negativno shvaćanje i stereotipiziranje stranaca u srednjovjekovnim društvima, a ta odbojnost izraz je komunalnog mentaliteta i ekonomske nužnosti kojom se štiti proizvodna osnova komune (Raukar, 2007: 52). Međutim, različiti pravni položaj stranaca ima za cilj privući stranca i integrirati ga u sferu komune, uključiti ga da postane građanin (*civis*) sa svim pravima, obvezama i dužnostima. To je opće načelo demografske politike dalmatinskih srednjovjekovnih komuna, a uvjeti koje je stranac morao ispuniti da bi ušao u komunalni krug pojedini statuti različito određuju (Raukar, 2007: 45).

Uređenju položaja stranaca (*forensis*), u manjem ili većem opsegu, posvećena je pozornost u svim statutima, što upućuje na važnost tog pitanja za komunalni poređak. Ograničenja njihova položaja napose u dolazila do izražaja u pogledu imovinsko-pravnih (promet zemljištem i nekretninama) i građansko-pravnih odnosa (Birín,

⁵ „Srednjovjekovni termini koji su se koristili za označavanje stranaca su *forensis* i *extraneus*. Riječ *forensis* je derivacija nastala oko 13. stoljeća iz latinskog priloga *foris* koji znači „van”, „izvan”. Toj riječi prethodio je pridjev *forencicus*, opet sa značenjem „izvan” (prema *exterus*), kao i prilog *forensiter* značenja „s drugim pogledom”. Pojam *extraneo* je također derivacija iz latinskog priloga *extraneus*, dakle „izvan”, „koji nije iz obitelji” te *extranee* „na čudan način”, „nedoličan” koji se pojavljuje u 13. stoljeću iz čega nastaje riječ *straniero* pa potom na starofrancuskom *estranger*, ovaj put sa značenjem „čudan”, u 14. stoljeću. U današnje vrijeme jedino je engleski zadržao oba naziva, *foreigner* i *stranger* za označavanje stranaca, a da su im pri tome značenja donekle različita, dok su romanski jezici zadržali samo korijen *extraneo* u različitim varijantama (*étranger*, *straniero*, *extrangero* itd.)” (Fabijanec 2004: 107–108).

2003: 80). U zajednicama u kojima su se svi članovi međusobno osobno poznavali i bili uključeni u mreže različitih javnopravnih i interesnih odnosa, stranci su bili nepoznat, pa i rizičan činilac nepredvidljivog ponašanja, vođen drugim interesima i motivima (Čepulo, 2011: 58). Gospodarska osnova, tj. želja da se zaštiti vlastita proizvodna osnova, određivala je odnos općine prema strancu i njegov položaj u društvu (Birin, 2003: 89). I dok je ta gospodarska odrednica bila presudna za pravni položaj stranaca, mjesto stanovanja bilo je osnovna odrednica kojom je stranac odjeljivan od stanovnika ili građana grada. Kad se stranac odlučio nastaniti u gradu, jamčeći na taj način svojom osobom i svojom imovinom poslušnost općini, ograničenja nestaju. On je tada bez ikakvih ograničenja mogao stjecati nekretnine, u građanskopravnom pogledu stekao bi vjerodostojnost, a primanjem u građanstvo mogao se nadati i aktivnijoj ulozi u političkom životu općine (Birin, 2003: 90).

Prema Antunu Cvitaniću (2002: 647) stranac ili tuđinac bio je prema korčulanском pravu i najstarijem komunalnom statutu „svaki onaj koji nije rođen na otoku Korčuli, a u početku i Mljetu (jer je Statut barem neko vrijeme vrijedio i za otok Mljet), i nema tu svoje prebivalište.” Kasnije su se evolucijom prilika Korčulanima smatrali „stranci koji su stalno naseljeni na Korčuli i tu posjeduju nekretnine”, a na posljetku je otpao i uvjet posjedovanja nekretnine, „pa se stranac stalno naseljen na Korčuli već samim time smatrao domaćim čovjekom” (Cvitanić, 2002: 648).

OGRANIČENJA IMOVINSKO-PRAVNIH ODNOSA

U većini statuta otočnih komuna nalazimo ograničenja vezana za strance u imovinsko-pravnim odnosima. Osnovno ograničenje bilo je ograničavanje prava na vlasništvo nekretnina te pri prometu zemljištem i nekretninama na otocima. Stranci ne smiju ni posjedovati ni kupovati nekretnine na Korčuli (Korčulanski statut, Gl. 112. ref.),⁶ na Braču ni komunalnu zemlju, ni „svoj vinograd ili obrađenu površinu ili kakvu zemlju za obrađivanje ni kuću” (Ref. I. Gl. 77 i 79), na Mljetu i Lastovu „ni zemljišta ni vinograde ni kuću” (Mljetski statut, Gl. 20; Lastovski statut, Gl. 37). Brački i Hvarski statuti propisuju ograničenja prodaje otočnih nekretnina strancima uz suglasnost Velikog vijeća, ali i pravo prvokupa otočana (Kasap, Lachner i Žiha, 2019: 155). Neki otočni komunalni statuti ipak omogućavaju dobivanje određenih jamstava za olakšavanje trajnog naseljavanja stranaca na njihovu području.

Lastovski i Mljetski statut ne priječe strancima stanovnicima otoka ili stalno naseljenim strancima (*habitatores*) da postanu vlasnici nekretnine (Birin, 2003: 80). Paški statut možda najpreciznije i najtemeljite zabranjuje prodaju i ostavljanje u nasljed-

⁶ Svi citati iz otočnih komunalnih statuta navedeni su u Prilogu na kraju poglavlja.

stvo nekretnina i posjeda tuđincima (Paški statut, Knjiga 4, Gl. 31).⁷ Statut načelno zabranjuje otuđenje nekretnina i zemljišta strancima pravnim poslovima *inter vivos* (između živih) i *mortis causa* (za slučaj smrti), međutim u praksi je do prodaje nekretnina strancima vjerojatno dolazilo o čemu svjedoče norme koje idu za tim da onemogućće takav promet (Čepulo, 2011: 59). Tako statut određuje da je nekretninu koju je netko pravnim poslom za slučaj smrti ili na drugi način želio prenijeti u vlasništvo stranca sud trebao prodati Pažaninu, a strancu predati novac dobiven prodajom (Paški statut, Knjiga 4, Gl. 31). Samo su stanovnici Paga imali pravo prvokupa, čime je gotovo onemoguććeno da zemljište dođe u posjed nekom izvan otoka (Paški statut, Knjiga 3, Gl. 40 – 42). Stvari ponuđene na javnoj dražbi mogao je kupiti samo Pažanin, dok je prodaja strancu bila ništavna, a sudjelovati na dražbi nisu mogla ni mješovita ortačka društva Pažana i stranaca (Paški statut, Knjiga 4, Gl. 32). S druge strane, odredba Paškog statuta (Knjiga 1, Gl. 5) koja se odnosi na strance koji se trajno dosele u komunu, propisuje oslobođenje od plaćanja „bilo kakve tlake” u trajanju od 10 godina.

U nekim komunalnim statutima nalazimo i odredbe koje obuhvaćaju mnogo određenije „strance” ili skupine kojima su postavljena ograničenja. Korčulanski statut propisuje da Katalonci i Sicilijanci ne smiju boraviti na Korčuli, na Lastovu su to Židovi i Hvarani.⁸ Na Lastovu su izdvajali Židove iako je otok bio pod vlašću Dubrovačke Republike, a Židovi su u Dubrovniku bili jedina strana vjerska zajednica koja je obitavala unutar gradskih zidina. Njihova zasebna zajednica karakteristična je što u gradu živi istodobno zajedno i odvojeno od ostalih stanovnika.⁹

Na Pagu su stranci bile osobe rođene izvan područja komune podložne jurisdikciji područja izvan Paga u kojem su imali prebivalište. U Dopunama Statuta (D 17) pobliže su određeni kao „došljaci s planine, podanici hrvatskog vladara i ugarskog kralja”. Bračka komuna u posebnoj odredbi ističe među strancima one koji svakodnevno dolaze na otok „kako iz Omiša tako iz Krajine” pod izlikom posjeta rodbini, a pri odlasku s otoka krađu životinje i stvari, što je ovom odredbom trebalo spriječiti (Brački statut, Gl. 9).

⁷ Vidi Prilog na kraju poglavlja.

⁸ Vidi Prilog na kraju poglavlja.

⁹ O tome i danas svjedoči Židuoska ulica u gradskoj jezgri.

GRAĐANSKO-PRAVNI ODNOSI

U sljedeću veću skupinu odredbi spadaju ograničenja prema strancima u građansko-pravnim odnosima. Građanin nije smio biti zastupnik strancu protiv građanina. Primjerice, na Korčuli su dva odvjetnika pod prisegom morala štiti prava i otočana i stranaca (Korčulanski statut, Gl. 123). Stranac nije mogao biti skrbnik (Korčulanski statut, Gl. 112 ref.). Propisuje se i da su otočani, s kojima bi strani putnici imali sudski spor, bili dužni strancima „odmah bez ikakva roka odgovarati” i obratno. Ako se stranac pred putovanje s otoka htio parničiti s otočaninom zbog posla koji je s njim ugovorio na dan putovanja, otočanin mu je trebao odgovoriti odmah, istog dana. Isto je vrijedilo ako se otočanin htio parničiti sa strancem (Korčulanski statut, Gl. 32).

U Bračkom statutu o tužbama stranaca protiv građana uopće se nije raspravljalo ako prethodno nisu položili novčano jamstvo (Brački statut, Knjiga 4, Gl. 31). Statut Rapske komune bavi se najviše strancima u četvrtoj knjizi koja sadrži odredbe o zlodjelima. Odredbe propisuju pravila kojima se trebaju istraživati krađe koje su počinili stranci (Knjiga 4, Gl. 42), pravila o pravu na odvjetnika (Knjiga 4, Gl. 43) te o tome da će postupati i u krađama učinjenim strancima (Knjiga 4, Gl. 44).

U Hvarskom statutu nalazimo dvije odredbe koje se tiču stranaca i spadaju u građansko-pravne odnose. Jedna je da sa strancima treba postupati onako kako se kod njih postupa „s našima” (Knjiga II, Gl. 45), a druga da presude donesene u korist stranaca treba odmah izvršavati (Knjiga V, Gl. 40). Odredbu da se sa strancima „postupa prema bilo kojem našem (čovjeku) u onome gradu ili komuni odakle je taj stranac koji traži pravdu” nalazimo i u Bračkom statutu (Knjiga 4, Gl. 9). Prema odredbama Laštovskog (Gl. 25) i Mljetskog statuta (Čl. 23) stranci ne mogu svjedočiti u sporovima.

U Krčkom statutu, uz odredbu da stranci ne mogu biti svjedoci u parnicama, postoji i ona koja govori da je kažnjivo prevoziti strance s otoka i na otok bez odobrenja sudca onog otočnog mjesta odakle bi ih trebalo prevesti (Krčki statut, str. 9). Osim toga, svjedočanstvu stranaca nije se vjerovalo (Krčki statut, str. 9).

Prema Cresko-osorskom statutu na strance se primjenjuje načelo jednakosti postupka (Knjiga 1, Čl. 7), a predviđeno je da svaki stranac mora pružiti jamstvo da bi mogao sudjelovati u postupku protiv otočana (Knjiga 1, članak 8). Također, stranac se mora primiti u poljoprivrednu zajednicu, ali on mora imati jednake radne obaveze kao drugi članovi (Knjiga 2, Čl. 122). Paški statut donosi odredbu kojom nijedan paški građanin ne smije biti jamac nekom tuđincu niti smije postati glavnim dužnikom (Paški statut, Knjiga 4, Gl. 19).

Malo je zakonskih odredbi koje se odnose na položaj stranaca u pogledu njihovih političkih prava. Politička se prava u većoj mjeri mogu utvrditi samo tumačenjem odredaba o uvjetima za izbor nositelja određene upravne zadaće u komunama. Mogućnost sudjelovanja u općinskim službama bila je povezana gotovo bez iznimke sa statusom građana. Predviđene su neke iznimke, ali samo za slučajeve gradskih službenika angažiranih u djelatnostima potrebnih komunama, poput liječnika. Te su statutarne odred-

be posebno regulirane u komunama (Rab i Hvar) koje su bile pod vlašću Mletačke Republike. One su u svojim statutima predviđale mogućnost da većinu komunalnih zadaća obavljaju mletački predstavnici koji nisu smatrani strancima u smislu *forenses* (Kasap, Lachner i Žiha, 2019: 157).

Iako su svi statuti specifični za pojedine otočne komune i specifični za otočne zajednice u kojima su se njihove odredbe provodile, postoje sličnosti, a kod nekih i povezanost. Komune su pratile pravno uređenje i statute susjednih otočnih komuna. Primjerice, zanimljivo je da je prvih 27 glava Mljetskog statuta gotovo identično onima iz starijeg Lastovskog statuta, što jasno potvrđuje da se mljetsko pravo oslanja na znatno starije običajne regule primjenjivane i prije njihove pisane formalizacije.

Povjesničar Tomislav Raukar analizirajući srednjovjekovna komunalna društva uočava dvojnost takvih zajednica. U razvoju srednjovjekovnih komuna suprotstavljale su se dvije temeljne pojave koje su obje imale povijesno opravdanje: težnja prema zatvaranju u vlastiti opseg i trajna životna potreba otvaranja općinskih granica prema okolnim prostorima. Zatvorenost uzrokuju gospodarski razlozi i osiguravanje ekonomskog opstanka, dok je otvorenost prema došljacima, njihovu naseljavanju i uključivanju u ekonomsko i političko ustrojstvo komune potaknuta potrebama demografskog razvoja komunalnih zajednica i društava (Raukar, 2007: 48–52).

VLASI/VLAJI I BODULI

Naziv vlah/vlaj

Neodređeni stranac iz statuta otočnih komuna u sljedećim stoljećima postat će mnogo realnija kategorija s imenom, predodžbama i cijelim stereotipnim imaginarnijem koji će potrajati stoljećima, a u određenim oblicima i do danas. Dva naziva najbolje zrcale (su)odnos hrvatskih otoka i kopna, otočnog i kopnenog stanovništva i ukazuju na različite razine navedene povezanosti unutar hrvatskog arhipelaga.

Najstarija i najdugovječnija opreka otočnog i kopnenog stanovništva (koja se pojavljuje i u unutarotočnim podjelama) očuvana je u nazivima *Morlak/vlah/vlaj* i *bodul*. Podvojenost stanovnika uz more i gorštaka karakteristična je za cijeli sredozemni prostor (Braudel 1997; Matvejević, 2007). To su „obostrani nadimci” koji se pojavljuju u prostoru različitih gospodarskih i kulturnih krajolika: mediteransko/submediteransko primorje i dinarsko-krški planinski prostor (Botica, 2005: 41). Oba naziva susreću se u povijesnim izvorima od 14. do 18. stoljeća (Mirdita, 2004; Botica, 2005).

Vlah je višeznačan naziv i pod njim su se u različitim razdobljima i u različitim sredinama podrazumijevale različite etničke, društvene, profesionalne, vjerske i druge skupine (Kovačec, 2016: 3). Petar Skok (1973: 606–609) prvi donosi pregled značenja naziva *Vlah*, a tumačenja naziva grupira u dva značenjska pola: „samosvojni etno-identitet” i „pokazatelj kohabitacije sociokulturnih različitosti među stanovništvom”

(Botica, 2007: 63). Ivan Botica navodi četiri novije odrednice naziva *Vlah*: 1. vjerska (Vlasima su se obilježavali pripadnici konfesionalno različitih naroda na integrativno labavom teritoriju), 2. dijalektna (odrednica se tiče statusa naziva u neštokavskim dijalektima), 3. geografska (na srednjodalmatinskom području naziv označuje stanovnika kontinentalne Dalmacije, a među otočanima vlasima se nazivaju oni iz unutrašnjosti otoka) i 4. socijalna odrednica (vlah je nekad bio stočar, pastir, a u novije doba seljak iz dalmatinskog zaleđa) (Botica, 2007: 65). Kovačec (2016: 8) ističe da se etnička i jezična distinkcija u Dalmaciji i na otocima odavno izgubila te da se očuvala „distinkcija socijalnog tipa”, koja je osobito zanimljiva za istraživanje stereotipa. Botica (2007: 65) ističe da naziv *vlaj* na srednjodalmatinskom, odnosno širem splitskom području ima pejorativno značenje: ‘seljak, neuk, kulturno inferioran (primitivac), sirov’. Dok se taj naziv na kopnu upotrebljava za stanovnike kontinentalne unutrašnjosti, na otocima je to najčešći naziv za neotočanina. Prije svega za svakog stanovnika kopna, bez obzira na to živi li u primorju ili planinskom zaleđu, a onda i za stanovnike za koje se zna da su se na otok doselili u prošlosti. Skok (1973: 607) već navodi da „stanovnike Maslinice na Šolti (katolici) zovu ostali boduli Vlasima. Jednako tako zovu Hvarani stanovnike Sućurja, a Bračani stanovnike Sumartina.” Maslinica, Sućuraj i Sumartin naseljeni su uglavnom stanovništvom iz priobalja za mletačko-osmanskih ratova u 17. stoljeću. Čakavsko ih starosjedilačko stanovništvo zbog toga i naziva *vlasima*. Novija istraživanja pokazuju da su pojedini spomenuti govori danas čakavizirani poput govora Maslinice na Šolti (Galović, 2019: 43). Primjerice, dio Maslinice naziva se Avlija. Toponimi nisu čakavizirani, ali su izgubili konotaciju drugosti, a to se i dogodilo s doseljeničkim prezimenima. Kovačec također ističe da se „na otocima naziv *Vlah*, *Vlasi* upotrebljava za stanovnike za koje se zna da su se na određeni otok doselili tijekom proteklih stoljeća (...) bez ikakve aluzije na kakvu posebnu etničku ili lingvističku pripadnost i za sezonske radnike koji su na otoke dolazili iz Dalmatinske zagore” (Kovačec, 2016: 8). U drugom se značenju taj naziv odnosi na ljude koji se ne razumiju u more i brodove (Skok, 1973, Barbić, 2012, Benčić, 2013). Tako se opreka kopno – otok preslikava i u unutarotočnim podjelama. Naziv *vlah/vlaj* time zapravo postaje sinonim univerzalnog Drugog. To potvrđuje svojom dugom poviješću homogeniziranja i stereotipiziranja stanovnika za koje se ili nije znalo kamo ih smjestiti i kako ih prepoznati, pa su ta dva vrlo uopćena imena bila rješenje za takve „neodređene” stanovnike, ili su se ti nazivi upotrebljavali za vrijeđanje najbližih, dobro poznatih susjeda.

Naziv bodul

Opreka je nazivu *vlah* naziv *bodul*, koji su stanovnici kopna nadijevali otočanima. Baš kao i kod naziva *vlah*, etimologija je višeznačna. Petar Skok (1971: 178) navodi tumačenja za *Boduo*: deminutiv *bodoleto* označuje malog bijesnog psa. Mate Suić (1989: 23–24) postavlja tezu da je naziv *bodul* „autohtonog” postanja i da potječe

iz vremena prije mletačke vladavine, izvodeći ga iz lat. *vadum*, množina *vada* ('gaz, pličina', a poslije i ljudi ograničene, "plitke" pameti). Smatra da se prvi put pojavio „na najužem području romanskog grada Krka i oko njega (u izvornoj „boduliji)”. Dvije pučke etimologije naziva bodul, iako etimološki nisu relevantne, donose bitne izvanjezične podatke. Prvu takvu donosi Ivan Lovrić u 18. stoljeću izvodeći naziv iz glagola *bosti*, „odgovara talijanskome: *pugnono essi?* (bodu li?)” (Lovrić, 1948: 60). Među recentnijim raspravama o (pučkoj) etimologiji naziva bodul nalazimo rad Antona Bozanića, koji donosi pregled članaka objavljenih u *Krčkom kalendaru* o toj temi (2019). Tako navodi da u *Krčkom kalendaru* za 1954. (izišao u New Yorku te godine) u članku „Otkuda i što znači riječ bodul” nepotpisani autor (Bozanić ga atribuirao uredniku *Kalendaru* Nikoli Fabijaniću) objašnjava da značenje naziva *bodul* dolazi od stare hrvatske, odnosno „hrvatskoslavenske” riječi *dol* s prijedlogom *v* i glasi *v' doli* ili *b' doli*, a „odnosi se na one koji žive dolje”. Za ljude ispod Velebita oni koji žive dolje su *boduli*, a za otočane (Krčane) ljudi s kopna su oni koji žive gore i nazivaju ih *gorinci* (Bozanić, 2019: 151).

Već pri izvođenju etimologija naziva *bodul* vidljiva su pretežno negativna i pogrdna značenja te se može kazati da je uspostavljen kao opreka drugoj skupini (Mlečani – Slaveni, stanovnici kopna – otočani, ali i stanovnici jednog otoka – stanovnici drugog otoka). Tako Skok navodi da je *Boduo* „etnik koji stanovnicima na kopnu označuje otočane u Kvarneru, Bračane i Hvarane, a nazivom *Bodulac* naziva narod Sinjske krajine i Zagorja otočane i primorce srednje Dalmacije u podrugljivom značenju.” (Skok, 1971: 178). Na navedenom mjestu uparuje ga s nazivima Vlah i Kranjac uz tumačenje da sva tri imaju pejorativno značenje. Nadalje, i Suić zagovara mišljenje „da naziv 'vlaj' prema nazivu 'bodul' stoji u približno jednakovrijednoj semantičkoj opoziciji; ovamo vlaško lukavstvo (*furbarija*) u shvaćanju otočana i primoraca (usp. izraz na tal.: *furbo morlaco*) onamo boduli, kojima upravo nedostaje ta osobina, koji znaju biti dobroćudni, lakovjerni, pa i naivni te će u sporu s vlahom često izvući tanji kraj” (Suić, 1989: 26).

Kad je riječ o rasprostranjenosti naziva *bodul*, vidljivo je da je naziv nastao na području Kvarnera, gdje se najviše upotrebljava (i to za Krčane), a otočani ga uglavnom prihvaćaju. Izgledno je da se odande širio na druge otoke i počeo odnositi na druge otočane, sve do srednjodalmatinskih i južnodalmatinskih otoka, gdje većina izvora navodi da do novijeg vremena nije bio ni poznat, ni prihvaćen (Novak 1959: 73; Suić 1989: 23). Međutim, zanimljivo je da Bozanić navodi da je u članku „Nešto o bodulima i bodulariji”, objavljenom 1952. godine u *Krčkome kalendaru*, književnik i pravnik Antun Nizeteo ustvrdio da „svaki naš grad na moru koji ima pred sobom otok, posebice u sjevernom i srednjem Jadranu, ima svoje bodule. Za Zadrane su to mještani Pašmana i Ugljana, za Splitske ponajprije Bračani, a manje Šoltani, za Trogir stanovnici Čiova, a za Riječane i ljude s obale Kvarnera boduli su Krčani, ali također Cresani, Lošinjani, Rabljani i Pažani.” (Bozanić, 2019: 147). Time se postavlja teza da stanovnici primorskih gradova i naselja najčešće naziv *bodul* upotrebljavaju

za stanovnike otoka koji je najbliži kopnu, odnosno otočani koje prve navedu kao primjer pri korištenju stereotipnog naziva u najvećem su broju primjera s otoka koji im je najbliži, koji gledaju s kopna.

Naziv *školjar* također se odnosi na otočanina. Etimologija naziva jednostavnija je i izvodi se iz mletačkog *scogio* > *scoglio* > *škojo* u značenju 'mali otok, otočić'. Dodavanjem sufiksa *-ar* tvori se *školjar* (*škojor*) 'otočanin' (Skok, 1973: 273, s. v. Skupio). Nema potvrda o podrugljivim značenjima kao kod naziva *bodul*, međutim koristi se i kao stereotipno ime u međuotočnim stereotipizacijama. Primjerice, Petar Skok na citiranom mjestu navodi da *škojorima* Bračani zovu stanovnike otoka Hvara.

ALBERTO FORTIS O OTOČANIMA I DRUGIMA

Za učvršćenje i korištenje obaju stereotipnih imena i stvaranje inicijalnih predodžbi o Morlacima i bodulima zaslužan je talijanski pisac, prosvjetitelj i prirodoslovac Alberto Fortis (1741. – 1803.). U 18. st. u okviru venecijanskog prosvjetiteljstva važno je europsko otkriće Dalmacije. „U isto vrijeme kada su znanstvene ekspedicije engleskog kapetana Jamesa Cooka istraživale istočnu obalu Australije, Nove Kaledonije, Tonge i drugih otoka Pacifika, europska je intelektualna publika otkrivala svoje urođenike na istočnojadranskoj obali.” (Vrandečić, 2004: 117-118). Fortis je za svoja putovanja imao pokrovitelje Johna Stuarta, škotskog plemića i grofa od Bute, Fredericka Augustusa Herveya i Senat Mletačke Republike. Dva njegova putopisa prikazuju istočnojadransku obalu. Prvi je *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošinju* (*Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Ossero*, 1771). Mnogo poznatije njegovo je drugo djelo, dvosveščano *Putovanje po Dalmaciji* (*Viaggio in Dalmazia*, 1774), koje je prevedeno na francuski, engleski i njemački jezik.

Europska percepcija istočnog Jadrana u razdoblju prosvjetiteljstva i oblikovanje prekojadranskog poluorijentalističkog diskursa temelje se na djelu *Put po Dalmaciji*. Ono je, zapravo, sastavljeno od devet znanstvenih pisama upućenih po jednom znanstveniku, uz dodatak putopisa Antuna Vrančića iz 16. st. Izašlo je u vrijeme otkrića nepoznatih i dalekih zemalja kada su znanstvenici i istraživači u svojim djelima spajali objektivna zapažanja i prirodoznanstvene podatke s interesom za egzotiku (Pavlović, 2004: 30). Najpoznatije i „najzaraznije” poglavlje njegova *Put* ono je etnografsko, koje obuhvaća opis običaja i života Morlaka unutar kojeg je zapisana narodna pjesma „Žalosna pjesanca plemenite Asan-aginice”. I dok je na temelju njegova opisa života Morlaka nastao književni pravac morlakizam, a kasnije i brojne znanstvene analize, o njegovoj ulozi u kreiranju stereotipizacije otočana (bodula) znatno je manje materijala.

Fortis je u 22 godine obavio najmanje dvanaest putovanja u naše krajeve u sveukupnom trajanju duljem od 26 mjeseci (Muljačić, 2011a: 107). U svojim putovanji-

ma Dalmacijom¹⁰ posjetio je i opisao ukupno 23 otoka hrvatskog arhipelaga. U djelu „Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošinju” (1771.) opisao je Cres, Lošinj, Sveti Petar, Unije i Susak, u slavnom putopisu „Put po Dalmaciji” (1774.) prikazao je Silbu, Olib, Molat, Murter, Prvić, Zlarin, Žirje, Čiovo, Ugljan, Brač, Šoltu, Hvar, Vis, Palagružu, Rab, Pag i Krk, a u neobjavljenom izvješću o putovanju za Dubrovnik (1779.) zabilježio je posjet Korčuli. O njih 16 ostavio je dulje ili kraće zapise o stanovništvu. Za razliku od Morlaka koje je prikazao kao europske „dobre divljake” koji žive u arkadijskom svijetu izvorno neiskvareni, dobri i naivni, opraštajući i opravdavajući njihovu zaostalost, barbarstvo i nerazumnost, stanovnike pojedinih dalmatinskih otoka i priobalnih gradova Fortis je izvrgnuo snažnoj kritici. Nalazimo opise otočana koji svakako spadaju u stvaranje narativa o bodulima, ali iz kolonijalne perspektive službenika Mletačke Republike. To se „može objasniti činjenicom da je tadašnji način života i ribarenja primoraca bio u koliziji s ekonomskim interesima venecijanske vlasti koju Fortis zastupa (imperativom reforme ribarenja).” (Raspudić, 2010: 109). Fortis izdvaja dvije osobitosti u gotovo svim opisima stanovništva: gospodarsku neučinkovitost stanovništva i primitivizam (Sabljak, 2018). Iako je Fortis bio putopisac i znanstvenik u službi kolonizatora, u svojim je putopisima uz prirodnoznanstvene i arheološke podatke ostavio i jako puno antropoloških i etnoloških uvida. Zanimljivo je da je u djelu o otocima Cresu i Lošinju anticipiran pojam običaja (*costumi*), kojima će se Fortis poslije baviti u *Viaggiu*, „pojam koji će postati jednim od ključnih u znanostima koje će se tek roditi – etnologiji i antropologiji.” (Vince-Pallua, 2007: 138). Upravo zbog toga što je u svojim djelima isticao važnost osobnog uvida i promatranja, a i zbog činjenice da je takve prve izravne uvide imao upravo na dva hrvatska otoka, možemo ga smatrati prvim etnologom, antropologom, pa i nesologom koji je istraživao hrvatsku obalu (primorje i zaleđe) i njezine otoke.

Iz Fortisovih djela mogu se izdvojiti opisi otočana, osobito onih u kojima se uočava kolonijalni diskurs. Fortis često otočane uspoređuje s opisima urođenika Hotentota i Laponaca koji se pojavljuju u onodobnim putopisnim i istraživačkim zapisima iz novoosvojenih zemalja, a u nekim opisima koristi riječ domoroci. Iako u opisima stanovnika pojedinih otoka vlada izrazito negativna stereotipizacija, Fortisova ukupna zapažanja o otočanima i otočnom životu mogu se podijeliti na ona koja se tiču njihova tjelesnog izgleda, higijene, ekonomskog statusa otočnih zajednica, naravi, ponašanja, obrazovanja, odnosa prema strancima i gostoljubivosti te običaja u koje Fortis ubraja i sve ono što smatra praznovjerjem. Tablice 1 i 2 sažimaju ta stereotipna obilježja.

¹⁰ „Naziv *Dalmacija* odnosi se u ono doba na naše krajeve koji su se tada nalazila u takozvanoj mletačkoj Dalmaciji koja je obuhvaćala otoke od Krka do Korčule (ali bez Mljeta, Lastova i Elafita koji su pripadali Dubrovačkoj Republici) i kopnenu Dalmaciju od Tribunja na Podvelebitskom kanalu do Opuzena i Metkovića.” (Muljačić, 2011: 107).

Tablica 1. Opis otočnog stanovništva u djelu *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošinju (Saggio d'osservazione sopra l'isola di Chreso ed Osero, 1771.)* Alberta Fortisa¹¹

Otok	Mjesto	Stanovništvo
CRES	Osor	<i>Potomci onih dobrih starih kršćana čine danas bijedan i kukavan čopor, od kojeg svećenici stoje podalje, ne dajući apostolski primjer, premda je vidljivo da bi malo potrošenog novca i mnogo ljubavi i pažnje bilo dostatno da Osor dobije snagu da se oslobodi kužne zaraze i da stekne stanovništvo primjerenije onom stanju kako je bilo kada je bio domišljato sagrađeno. Ta strvina grada, gdje možda ima više nastanjenih i razrušenih kuća nego stanovnika, imao je naslov biskupije, još od vremena Budimira, prvog dalmatinskog kršćanskog kralja. (str. 107)</i>
	Grad Cres	<i>Creski narod je uglavnom vrlo dobro odjeven po običaju kraja, nije odrpan i prljav kao u mnogim mjestima u blizini. Odjeća je najviše od grubog sukna, gotov crne boje, kao što imaju običaj nositi svi Iliri. (str. 117). Među Cresanima je najopasnije bolest dizenterija, koja ljeti čini velike štete na otoku. Ipak, obično su zdravi i dobro građeni. Možda marljivost na poslu i izvrsnost zraka pridonosi da se održavaju u ovakvom stanju. Već od najnježnije dobi, djeca pučana izlaze obrađivati zemlju, na ribolov i na pašu. Neki rade oko raše, vrte grubog serža koji je možda dobio ime po Raški, gdje se njime značajno trguje. Trgovački duh je osnovna osobina creskih obiteljskih majki. Ni najimućnije gospođe ne preziru nadgledati domaćinske poslove; po običaju ustaju s danom, a od dokolice bježe kao od sramote. Kao najznačajnije otočke obitelji smatraju se one od gospode Bocchina, Moise, De Petris, Zambelli. Gostoljubivost i uljudnost su njihov geslo, i za to imamo velike dokaze. Kao što je običaj oblačenja crnine prihvaćen od djedova, tako i stare običaje i društvene vrline čuvaju ovi otočani. Ljubaznost prema gostima, pravednost, samilost čine osobine Ilira već dvije tisuće godine. (str. 119)</i>

¹¹ Citati se navode prema Fortis (2014).

	Lubenice i Beli	<i>Lubenice i Beli su sada sela malog značaja, ali bijahu plemenitiji prošlih stoljeća. (str. 111)</i>
	Ostala creska naselja	<i>O drugim zaseocima razasutim po otoku nema potrebe govoriti. Jedan siromašni svećenik, učen u razmjeru sa svojim bogatstvom, na put ozdravljenja vodi mršavo i glupo stado, ružnih, siromašnih i lijenih ljudi. Crkve su jadne i loše uzdržavane i ne bi se razlikovale od staja da nemaju oltar i kakvo bijedno zvonce. Kada dobra čud pučana ne bi umirivala došljaka, usputan susret s domorocima mogao bi kod njih lakše izazvati strah nego privrženost ili poštovanje. (str. 112)</i>
LOŠINJ		<i>Stanovnika u Malom Lošinju ima oko 1700. Oni vješto obrađuju svoje brežuljke, ali ne mogu se mjeriti sa stanovnicima Cresa. Mnogi se bave ribarstvom i pomorstvom. Žene su kršne i navikle nositi na glavi ogromne terete, kako uzbrdo, tako i nizbrdo. Narod ovog kraja uglavnom je prljav, djeca su posebno gnjusna. Boginje su nedavno učinile strahote i ostali su jezivi tragovi na mnogim izobličanim osobama. Izgleda da stanovnici Malog Lošinja nisu strancu veliki prijatelji, a tome je možda razlog uobičajen navika da se stalno misli na dobit. Negostoljubivost je opća mana trgovačkih mjesta, i obratno, darežljivo gostoprimstvo se nalazi kod naroda u kojih se ne trguje. (str. 111)</i>
UNIJE		<i>Otok je smješten zapadno od Osora, slabo nastanjen nevjerojatno siromašnim stanovnicima. (str. 269) (...) Značajan je ulov riba oko Unija. Sastoji se prije svega od ulova tune, skuša, srdela, ali jadni stanovnici nemaju dovoljno snage da se time okoriste. Stranci izvlače korist pred njihovim očima. (str. 271)</i>
SVETI PETAR		<i>Stanovnici koji čine siromašnu zajednicu imaju kuće skupljene samo na jednom mjestu. Postoji i samostan fratara koji očito nimalo ne pridonosi boljitku te zajednice. Za obranu luke u prošlosti je postajala neka vrsta tvrđave od koje je ostala samo ruševina koja mjesto štiti razmjerno njegovoj važnosti. (str. 273)</i>
SUSAK		<i>Stanovnici, njih oko tri stotine, su siromašni su i nevjerojatno prljavi. Stanuju u bijednim kolibama na vrhu otoka. Ušli smo u jednu od njih pogledati neki natpis, koji niti mjesni svećenik nije znao pročitati, kako su nam ti jадnici kazali. Oko podneva je u njoj bilo tako mračno da smo morali upaliti lojanicu kako bismo mogli pročitati natpis. Koliba ima samo jedan otvor koji služi kao vrata, kao prozor i kao dimnjak. U unutrašnjosti nema pregrade, nema niti nikakvog tvrdog poda, a da bi se ušlo, treba se sagnuti. Gledajući ih izvana, te bijedne nastambe nisu dostojne za stvorenja naše vrste i zaista bi im više pristajao naziv jazbine nego kolibe. Tlo na Susku nije neplodno, premda je pjeskovito jednako kao ono u Srakanama. Ipak je slabo obrađeno jer su stanovnici malobrojni, siromašni i ugnjeteni. Siju žito i uzgajaju lozu. Tlo nije pogodno za masline. (str. 275)</i>

Tablica 2. Opis otočnog stanovništva u djelu *Put po Dalmaciji (Viaggio in Dalmazia, 1774.)* Alberta Fortisa.¹²

Otok	Mjesto	Stanovništvo
KRK	Grad Krk	<i>Stanovnici Krka vrlo malo mare za starine i slabo su upoznati s književnošću i znanošću. Jedini učen i u znanost upućen čovjek koga sam ondje upoznao bio je biskup, starac od osamdeset godina, rođen u Furlaniji a ne na otoku. Najčasniji i najvrjedniji spomenici starine, koji zaslužuju da ih se pomno sačuva, osuđeni su na propast zbog pučkoga neznanja. (str. 283)</i>
	Omišalj	<i>U selu Omišlju nema ničega vrijedna pozornosti. Popovi iz tamošnje crkve pokazase nam dva komada vrbova drveta, lako prepoznatljiva po kori, tvrdeći nam da su to komadi Mojsijeva štapa. U istoj prostoriji, da bi povezali Stari Zavjet s Novim, obratiše nam pozornost i na neke karike lanca kojim je sv. Petar bio vezan u tamnici. Neznanje i praznovjerje tih popova sramotni su; a posve su jednaki po cijelom otoku. (str. 285)</i>
	Dobrinj	<i>Dobrinj je selo prilično udaljeno od mora, blizu sredine otoka slavno u tom kraju po ljepoti i podatnosti žena. (str. 285)</i>
	Vrbnik	<i>Popovi u Vrbniku, koji imaju dužnost skupljati desetinu i čuvati crkvu, moraju spavati pod trijemom otvorenim sa svih strana i pokraj zvonika, od Jurjeva dana do Mihalja, da bi u svaki čas bili spremni otjerati gradonosne oblake zvonjavom zvona; ako nevirijeme potraje, njihova je dužnost izići otvorene gole glave i zaklinjati ga. (str. 285) Možda nigdje zvona ne zvone češće nego ovdje, i nigdje ne udara češće grom u zvonik. (str. 286)</i>
	Baška	<i>Baščani su marljivi i vješti domaćini, a proizvodi njihove doline izuzetni su u svojim vrstama. (str. 286) Selo Baška jesensko je stjecište glavnih građana Krka i susjednoga grada Senja koji dolaze uživati u divotama krajolika; ona se može nazvati hrvatskom Brentom. (str. 286)</i>
RAB		<i>...zrak je na Rabu zdrav i ne može se optužiti da trajno utječe na ljetne groznice među seoskim pučanstvom koje, po svoj prilici, potječu od slaba izbora hrane i zbog gotovo hotentotskog načina života. (str. 259) Otok Rab imao bi sve što je potrebno za uzdržavanje svoga malobrojna pučanstva kada bi se na njemu poljoprivredom bavio manje glup i lijen narod. (str. 260–261)</i>

¹² Citati se navode prema Fortis (1984).

PAG	Grad Pag	<p>Zbog teškoća prilikom putovanja do grada Paga i zbog loša smještaja s kojim se susreću stranci, to je mjesto vrlo slabo posjećena. Stoga su stanovnici divlji i neuljudni kao da žive na najvećoj udaljenosti od mora i od trgovanja s pristojnim narodom. Plemići koji umišljaju da pokazuju drukčije ponašanje nego pučani zaista su smiješni likovi i odijelom i navikama i uvredljivim isticanjem. Neznanje svećenstva je nevjerovatno; svećenik na najvišem položaju, za kojeg se mislilo da je učen čovjek, nije znao kako se Pag zvao na latinskom jeziku. (str. 270)</p> <p>Ponašanje stanovnika Paga veoma je neuljudno i među njima vlada praznovjerje. Gradić ima dva fratarska i jedan koludrički samostan unutar zidina, a malo je dalje i četvrti. U dominikanskom samostanu narod je izabrao jednog redovnika da razgoni oluje i brani otok od ljetnih kiša koje štode solanama, te od ruče koja obija vinograde. Dobri je redovnik dvije godine obavljao svoju dužnost na opće zadovoljstvo, dok sam ja bio ondje; zbog toga je uživao visoko štovanje i skupljao vrlo obilne priloge od pučanstva. Nisam našao nijednu medalju, ni natpis, ni rukopis, niti ijednoga razborita čovjeka, a u cijelom tome gradu; svakoga zanimaju solane i tko god ne govori o soli, do njega se ne drži. (...) (str. 280)</p> <p>Dok svećenik mrmlija svoje molitve, otočani pucaju iz oružja prema mjestu koje im on pokaže ne bi li pobili vještice ili ih nagnali u bijeg. Može li glupljega običaja biti i među Laponcima?</p> <p>Žene s otoka Paga, posebno one koje su živjele u braku kratko vrijeme, ako im umre muž, zaozbiljno čupaju kosu i prosiplju je po lijesu; i taj obred toliko je posvećen običajem da nijedna žena, čak kada se javno zna da je mrzila muža, neće propustiti da ga izvrši. (str. 281)</p>
	Novalja	<p>U Novalji, gdje se bave nečim što je različito od solana, služe se jednako smiješnim sredstvima da dobiju kišu kao što se njihovi susjedi trude da imaju suho vrijeme. Ima još bezbroj praznovjernih običaja među tim ubogim neukim otočanima koje uglavnom potiču i podržavaju fratri radi svoga probitka, a ponekad i zbog opakije svrhe; ali budući da se malo dobra može postići iznošenjem narodne gluposti ili redovničke pokvarenosti, ostavit ću ih na miru takve kakvi jesu. (str. 270)</p>
HVAR	Hvar	<p>Luka se danas slabo posjećuje, premda je dobro zaštićena i prostrana, jer je stanovništvo grada malobrojno i siromašno. Hvarani su prijatelji strancu, ali ih ne prati glas da su prijatelji sami sebi. (str. 250)</p>
	Stari Grad	<p>Stanovnici ovog mjesta lijepa su stasa, hrabri, bistra uma; mnogo se bave plovibdom i imaju svoje brodove; prosti se puk bavi njihovom gradnjom i ribolovom. (str. 252)</p>
	Vrboska	<p>Stanovnici toga mjesta kao i cijele obale općenito, gostoljubivi su i udvorni. Glavno je zanimanje žena obrada zemlje; muškarcu se posvećuju ribolovu kada imaju načina i zdravlja da se njime bave. (str. 252)</p>

	Jelsa	<i>U selu ima mnogo ribara, ali su oni možda bili na svom poslu kada sam tamo stigao, pa zato ne zatekoh one ljubaznosti koja obično prebiva među ubogim svijetom. (str. 254)</i>
	Sučuraj	<i>Selo Sućuraj, smješteno je na istočnom kraju otoka, po sebi je neugledno i osrednje napučeno mjesto. (str. 254)</i>
BRAC	Nerežišća	<i>Nerežiće je valjda bilo uglednije u vrijeme provala i gusarstva; stoga je sačuvalo prvenstvo, jer su se ovamo povukli glavni otočani; ali je sada, kada se spokojno može stanovati u mjestima pokraj mora, izgubilo mnogo stanovništva; napuštene kuće ruše se na sve strane. (str. 256)</i>
	Bol, Sutivan, Supetar, Pučišća	<i>Bol je znano mjesto, Sutivan, Supetar i Pučišća velika su sela napučena marljivim ljudima koji i trguju. (str. 256)</i>

Na svojem posljednjem putovanju Dalmacijom za kojeg je posjetio Dubrovnik, Fortis je posjetio i otok Korčulu i ostavio zapis *Memoria sopra l'isola di Corzola*.¹³ Na Korčulu je otputovao na molbu svog prijatelja, napuljskog znanstvenika Cira Saverija Minervinija, ne bi li provjerio njegovu tvrdnju da Korčula odgovara antičkom otoku Skeriji, gdje je vladao Alkinoj i gdje je njegova kći Nausikaja sreća Odiseja. Za Fortisa je to bila prilika ne samo da upozna novi dio Dalmacije, o kojem iznosi niz prirodnoznanstvenih, arheoloških i etnoloških podataka, nego i da Minervinija i druge kabinetske znanstvenike, tvorce spekulativnih, apriorističkih teorija, pouči o nužnosti istraživanja *in situ* i autooptičkog postupka (Malinar, 2015).

Fortis je na Korčuli vjerojatno bio od 14. do 20. prosinca 1780. godine.¹⁴ U djelu daje podatke o fizičkoj geografiji i sastavu tla otoka Korčule, analizira značenje njezina antičkog imena, opisuje karakteristične životinjske vrste, šakala i poskoka. Osim toga iznosi pretpostavke o daljoj prošlosti otoka, govori ukratko o njegovoj kasnijoj povijesti, spominje niz znamenitih osoba koje su rođene na otoku te izvještava o današnjem „stanju i običajima otoka”, posebice o običaju iskopavanja leševa vezanom za vjerovanja u vampirizam. Podatke o prirodnim pojavama na koje je naišao na Korčuli Fortis je prikupljao i od stanovnika otoka, ali ih nije bio sklon prihvatiti bez potvrde vjerodostojnog i obrazovanog čovjeka. Ne spominje, međutim, ni jednog Korčulanina koji bi imao te karakteristike (za razliku

¹³ *Memoria* je ostala nepoznata javnosti sve dok ju prije petnaestak godina nije pronašao Luca Ciancio. Fortisovo izvješće prvi je objavio profesor Žarko Muljačić.

¹⁴ Fortisov drugi, nenamjerni boravak na Korčuli (u uvali Karbunima na južnoj obali) bio je 28. i 29. siječnja 1791. gdje je zbog vjetrova brod kojim je iz Molfette trebao stići u Veneciju bio gurnut prema obali Korčule (Muljačić, 2011b: 240).

od *Ogleda zapažanja o otoku Cresu i Lošinju* gdje je naveo svoje kazivače). Opisujući otok i njegove stanovnike, Fortis se koristi svojim uobičajenim izrazima – onima kojima se koristi i u opisima stanovnika drugih otoka: o siromašnoj i neobrađenoj zemlji te o stanovnicima koji žive u siromaštvu i neznanju, koji su lijeni, „grubi stanovnici dalmatinskih otoka”. Veći dio posvećuje vjerovanjima u vampire te postupcima vađenja iz grobova leševa za koje se sumnja da su vampiri. Vjerovanje u vampire (*tenaci*) bilo je u 18. stoljeću rašireno na otoku o čemu svjedoči i spis pohranjen u Državnom arhivu u Mletcima koji se odnosi na događaj iz 1748. godine u korčulanskom selu Žrnovu kada su mještani – vjerujući da su se pojavili vampiri – oskrvnuli nekoliko mjesnih grobova (Čoralić *et al.*, 2011). Fortisovo povlađivanje politici Mletačke Republike vidljivo je i u kritici stanovnika Korčule („lijenost i glupost upravljaju poslovima tih stanovnika”) jer trguju s Pelješčanima, koji su podanici konkurentske Dubrovačke Republike. Korčula je bila krajnji južni otok u nizu posjeda Mletačke Republike na Jadranu. Državna granica između Dubrovačke i Mletačke Republike prolazila je Korčulansko-pelješkim kanalom gotovo 400 godina (od 1420. do 1797.). „Zato je značenje korčulanskog kneza kao reprezentanta mletačke vlasti te ono trsteničkog kapetana kao predstavnika dubrovačke na suprotnoj obali nadilazilo funkciju običnog šefa neke manje administrativne jedinice. Jedan i drugi su za svoju vladu važni izvjestioci o prilikama na Jadranu, a i više puta posrednici obiju vlada.” (Foretić, 1980: 111–112).

Tablica 3. Opis stanovništva otoka Korčule u izvješću *Memoria sopra l'isola di Corzola* (1780.) Alberta Fortisa.¹⁵

Otok	Mjesto	Stanovništvo
KORČULA		<p>Nije bilo moguće doći do toga da me odvezu baš tamo gdje to inače dobivaju. Sumnja, koja uvijek prati neznanje, nažalost često zatvara puteve do zadovoljstva putnicima prirodoslovcima u polubarbarskim zemljama. Bilo bi puno bolje imati posla s potpuno divljim muškarcima. (str. 251)</p> <p>Trenutačno su Grad i Otok svedeni na vrlo malu populaciju s ne više od 6000 (6^m) stanovnika predstavljajući mizeran proizvod. Neznanje i siromaštvo zajedno vladaju ruku pod ruku, lijenost i glupost upravljaju poslovima tih stanovnika koji dopuštaju dubrovačkim podanicima Pelješčanima (<i>Sabbioncellini</i>) da im donose osnovne potrepeštine. (str. 262)</p> <p>Vampirizam ima nepovratni dom u otočnim brdima, i iako je mudrost Vlade često poduzimala najprikladnije mjere za suzbijanje gnusnih posljedica, ruralni ljudi nepopravljivo ustraju u tome i pokušavaju to prekriti tamom tajnovitosti. ... napadi najsuprotniji vjeri, zakonima, čovječnosti, zdravom razumu. (str. 262)</p>

¹⁵ Citati su prijevodi teksta na talijanskom iz rada Muljačić (2011b). Na hrvatski preveo D. Vrgoč.

DANAŠNJI RJEČNICI O VLASIMA, BODULIMA I ŠKOLJARIMA

Lingvistički, osobito dijalektološki radovi, opisujući govore različitih otoka i otočnih naselja, također sadrže stereotipne nazive za otočane i stanovnike kopna te često u opisanju pojedinih idioma izdvajaju govore otočana doseljenika. Na primjeru triju stereotipnih naziva: *bodul*, *školjar* i *vlah* analizirali smo njihova značenja, uporabni kontekst i rasprostranjenost navedenih naziva duž Jadrana u standardnojezičnim i dijalektnim rječnicima hrvatskog jezika (Perinić Lewis i Lewis, 2021).¹⁶

S obzirom na rječničke potvrde nazivi *bodul*, *školjar* i *vlah* nisu jednoliko rasprostranjeni duž jadranskog otočja. Na Kvarneru i dijelu sjevernodalmatinskih otoka prisutni je naziv *bodul*, a na srednjodalmatinskim i južnodalmatinskim otocima *školjar*. Na srednjodalmatinskim i južnodalmatinskim otocima stanovnici se ograđuju od naziva *bodul* navodeći da ih tako nazivaju drugi. *Bodul* je na Kvarneru prihvaćen kao naziv za otočanina, osobito na otoku Krku, koji im dodjeljuju stanovnici i primorskih i kontinentalnih područja. Naziv je u povijesti bio pejorativan, no danas ga prihvaćaju i sami stanovnici Krka, dok su stanovnicima susjednog priobalja jedini boduli Krčani i nitko drugi. Osim osnovnog značenja 'Krčanin' pejorativno značenje ('škrtoš') zabilježeno je samo u jednom analiziranom rječniku primorskog područja – u grobničkom rječniku. Naziv *školjar* potvrđen je u velikom broju inačica i značenja na srednjodalmatinskim i južnodalmatinskim otocima, a otočani ga, za razliku od naziva *bodul*, prihvaćaju. Zanimljivo je da se naziv *školjar* upotrebljava u međuotočnim stereotipizacijama, pa se neki otočani koriste njime za imenovanje stanovnika manjih otoka u pojedinom arhipelagu ili za stanovnike susjednih otoka (Bračani za otok Hvar i njegove stanovnike). Sva tri naziva, *bodul*, *školjar* i *vlah*, u ovisnosti o geografskom smještaju, stereotipiziraju različite skupine, ali katkad se samoimenovanja odlikuju i neutralnim značenjima.

Naziv *vlah*, u rječnicima najplodniji naziv za određenu skupinu, potvrđen je bez iznimke u gotovo svim istraživanim otočnim rječnicima, osim kvarnerskih. U njegovim su određenjima stereotipna obilježja najzastupljenija te često obuhvaćaju više stereotipnih kategorija.

Kopneni pogled često generalizira otoke, primjerice različite otoke srednjodalmatinskog otočja. Splitski će za Brač, Hvar i Vis reći prvi, drugi i treći Brač (Šimunović, 2009: 27). S druge strane, otočno stereotipiziranje kopnenog stanovništva pokazalo je mnogo veću kreativnost u stvaranju stereotipnih naziva, njihovih inačica i definicija. Zanimljivi su rezultati istraživanja o tome tko je kojem otoku vlah, odnosno iz kojeg točno dijela kopna i/ili regije dolazi. Budući da su hrvatski otoci priobalni i orijentirani na najbliže kopno te povezani s najbližim primorskim gradovima, to je vidljivo i u određivanju geografskog prostora iz kojeg dolaze vlasii. Na otoku Pagu vidljiva je

¹⁶ Istraživanje je obuhvatilo četiri standardnojezična rječnika (dva normativna, jedan deskriptivan rječnik i jedan rječnik stranih riječi) te 20 rječnika s 14 otoka. Korišteni su i kontrolni rječnici.

različito s obzirom na pojedina otočna naselja. Za stanovnike grada Paga i Novalje *vlasi* dolaze iz podvelebitskog područja i zaleđa. Stanovnici paškog mjesta Kolana *vlasi* pak nazivaju Ličane i Ličanke, dok u rječniku Poveljane nalazimo potvrdu da *vlaj* i *vlajina* (jedan od rijetkih otočnih rječnika s tom inačicom, odnosno sa završnim -j) dolaze iz Bukovice u Dalmatinskoj zagori, a *vlasi* (u množini) smatraju se stanovnici Ravnih kotara. Naziv *vlaharija* (pisan malim ili velikim početnim slovom) pojavljuje se u svim paškim rječnicima te se određuje kao naziv za neodređeni prostor na kopnu, udaljen od mora, ili na krajeve preko Velebita. U urbanim se otočnim centrima Pagu i Novalji *vlaharija* koristi i kao zbirna imenica za stanovništvo iz zaleđa te, u pejorativnom značenju, za ljude koji se ponašaju necivilizirano.

U zaleđu Zadra (Ravni kotari i Bukovica) svoje *vlah*e nalaze i stanovnici sjevernodalmatinskih otoka Ošljaka, Vrgade, Murtera, mjesta Sali na Dugom otoku i Kukljice na Ugljanu. Naziv *Vlahorija* poznat je na svim otocima osim Ista, a označuje neodređeno područje preko mora. Na otoku Rivnju taj se naziv koristi i za stanovnike i za prostor.

Na srednjodalmatinskim i južnodalmatinskim otocima Hvaru, Braču, Visu i Korčuli naziv *vlah* upotrebljava se za stanovnika Dalmatinske zagore, uz gotovo obavezan dodatak „odakle se ne vidi more”. Za prostor Zagore, gdje žive *vlasi*, koriste se i nazivi *Vlaška*, *Vlaško*, *Vlahija* i *Vlaharija* (dvojni naziv kojim se označuju ljudi i prostor), što podsjeća na naziv *Bodulija* koji označuje područje otoka Krka. Drugo je značenje naziva *vlah* sezonski ili najamni radnik, nadničar iz Zagore koji je dolazio na otok u vrijeme sezonskih poslova, što je dokaz čestog susretanja i komunikacije otočana sa skupinama koje stereotipiziraju. Inačica *vlaj* nije potvrđena u otočnim rječnicima (osim u rječniku Poveljane na Pagu te u rječniku grada Korčule), ali je zato nalazimo u rječnicima govora Splita i Trogira, što potvrđuje tvrdnju Ivana Botice da je ta inačica naziva karakteristična za splitsko područje, ali ne i za dalmatinske otoke. Na dalmatinskim se otocima pojavljuju zbirne imenice (*vlahan-dija*, *vlahadija*, *Vlašad*, *Vlašetine*) s trećim, pogrđnim značenjem o ljudima koji nisu vični moru i brodu te mnogo stereotipnijim određenjem necivilizirane i neuljudne osobe.

Na primjeru naziva za ženske osobe (*bodulka*, *bodulica*, *škojorka*, *škojarica*, *vlahinja*, *vlajina*) često je vidljiva i rodna stereotipizacija. U nazivu *vlahinja* i drugim inačicama vidljiva je dvostruka stereotipizacija – s obzirom na društveni status i s obzirom na rodnu pripadnost. Veći je broj pejorativnih značenja nego kod ostalih naziva za žensku osobu, primjerice u blatskom rječniku *Vlahinja* je priprosta žena, a *vlahuja* u bračkom rječniku označuje nekulturnu i neurednu ženu. Osim toga, u definicijama naziva *vlahinja* zamjetno se češće navode izreke koje počivaju na stereotipnim određenjima. Primjeri su vezani za ženidbu s *vlahinjom*, pri čemu se naglašava da kad muškarac na otoku nije mogao oženiti otočanku, oženio je *vlahinju* (primjeri u paškim rječnicima).

Istraživani nazivi *bodul*, *školjar* i *vlah* imaju stereotipne značajke te unatoč činjenici da su neki vrlo stari, njihova današnja upotreba dokaz je trajnosti te primjene i u suvremenoj komunikaciji među društvenim skupinama i unutar njih. Oni su elementi identifikacijskih procesa konstruiranja i održavanja predodžba o vlastitoj i drugoj skupini (Perinić Lewis i Lewis, 2021).

Svakako valja istaknuti da otočani imaju *vlahe* i na svojim otocima, upotrebljavajući taj naziv u unutarotočnim stereotipizacijama za doseljenike koji su nastanili ili čak osnovali neka novija otočna naselja (primjerice Sućuraj na Hvaru, Sumartin na Braču, Račišće na Korčuli). Iako su otočani već nekoliko stoljeća, obilježeni su i stereotipizirani kao otočni drugi. Često ih danas nazivaju „otočnim vlasima” te svojim, otočnim gorštacima (Perinić Lewis, 2017: 151–158). Osim povijesnih dokumenta, znanstvenici različitih disciplina u svojim su radovima ostavili slične, stereotipne prikaze tih dviju skupina otočnog stanovništva. Geograf i otočanin Ivo Rubić početkom 20. stoljeća u svom djelu *Naši otoci na Jadranu* donosi komentar o doseljenicima s kopna na otocima:

Tako su doseljenici iz zaleđa na naše otoke donijeli prilog dinarske rase i svoj dijalekt, te nalazimo štokavštinu uz starinsku čakavštinu; donijeli su brojne običaje, te su stari otočani „povlašili” (a Zagorci su govorili otočanima da su se „polancmanili”); zatim su donijeli brojne običaje (vatre, izbor kralja itd.); donijeli su nošnju i melodije. (Rubić, 1952: 65)

HVAR I NJEGOVI DRUGI

Podrobniju analizu trajnosti i promjenjivosti tih stereotipnih naziva pratit ćemo na otoku Hvaru na kojem sam posljednjih 15 godina provodila istraživanja identifikacija otočnih zajednica. Odabir Hvara uvjetovan je činjenicom da se radi o većem otoku unutar hrvatskog arhipelaga na kojem je podjela otočnog prostora i stanovništva vidljiva i danas. Josip Rubić još početkom 20. stoljeća na Hvaru opisuje i neke zamijećene razlike među otočnim stanovništvom. Navodi da su doseljenici smješteni na istočnom dijelu otoka donijeli utjecaj „dinarske rase”, drugačiji dijalekt i način života po kojem su sličniji stanovnicima Makarskog primorja nego „starincima Hvaranima” (Rubić, 1952: 65, 123).

Zbog podijeljenosti i dvojnosti, otok Hvar je prema broju i raznovrsnosti na njemu provedenih antropoloških (osobito biološkoantropoloških) istraživanja jedan od najistraživanijih hrvatskih otoka. Na Hvaru su 1971. godine počela kontinuirana interdisciplinarna antropološka istraživanja (Rudan *et al.*, 2004) koja traju do danas. On je postao svojevrsni model na kojem je tijekom 45 godina, prema postavljenoj strategiji za istraživanje otočnih populacija Hrvatske (Rudan, 1972, 1977, 1982a, 1982b), uz holistički pristup, dobiven temeljit uvid u biološkoantropološka i pojedina sociokulturna obilježja hvarske populacije. Zamijećena podijeljenost otočnog stanovništva u „dvije različite populacije koje žive u istom biotopu” (Sujoldžić, 1982: 22) potvrđena je u istraživanjima kvantitativnih dermatoglifskih svojstava (Rudan, 1975, 1977), antropometrijskim mjerenjima (Rudan *et al.*, 1986), istraživanjima jezičnih različitosti temeljnog (Sujoldžić *et al.*, 1983) i kulturnog vokabulara (Sujoldžić *et al.*, 1984), procijenjenim migracijskim podacima o stupnju srodstva (Jovanović *et al.*, 1984; Šimić i Rudan, 1990) te molekularnogenetičkim istraživanjima od početnih analiza derma-

toglifa preko eritoricitnih antigena do suvremenih cjelogenomskih studija (Martinović *et al.*, 1998; Martinović *et al.*, 1999; Barać, 2002; Jeran, 2010). Ta antropološka istraživanja uočila su i potvrdila podjelu otočnog stanovništva što mi je omogućilo usporedbu i dodatnu potvrdu istraživačkih rezultata s rezultatima znanstvenika iz drugih područja antropologije.

Primjer otoka Hvara pokazuje da otočanima u njihovim identifikacijskim strategijama nije dovoljan samo Vlah s kontinenta, prema kojem se određuju, već svoje planine i gorštace pronalaze i na prostoru vlastita otoka. Otočni gorštaci, kako ih nazivaju pojedini otočani, dokaz su da otoci stvaraju svoje binarne opozicije i da djeluju kao zasebne, ali nipošto homogene cjeline. Temeljna mediteranska opreka mora i planine, primorca i gorštaka očito je dovoljna da se i na vrlo malenom dijelu kopna okruženom morem stvore mikroregije.

Srednjodalmatinski otok Hvar najduži je hrvatski otok (68 km). Nasuprot dinarskom smjeru pružanja od sjeverozapada prema jugoistoku, pruža se u tzv. hvarskom smjeru zapad-istok i u tom smjeru se i sužava. Taj smjer utječe na „kontinentalcima” nerijetko čudno poimanje prostornih odnosa hvarskog stanovništva, osobito upotrebu prostornih priloga pri opisu kretanja otokom ili pri određivanju položaja otočnih regija i naselja.

Hvar odlikuje pretežito brdovit reljef, koji se sastoji od tri glavne cjeline: hrpta ili „kičme otoka” koji čini glavninu otočnog prostora, polja ili „trbuha otoka” (sastoji se Starogradskog i Jelšanskog polja) koje je područje najstarijeg naseljavanja i organizacije naselja te pobrđa Rudine-Kabal na sjeverozapadu otoka (Bognar, 1990: 52–53). Današnja je povezanost Hvara s drugim otocima unutar srednjodalmatinskog subarhipelaga slaba. Ostala je samo u trootočnoj biskupiji Hvarsko-bračko-viškoj kojom upravlja biskup iz stolne crkve u Hvaru. Sa susjednim Bračom, osim nekoliko brodskih linija posljednjih godina, ne postoje čvršće veze. To je u suprotnosti sa snažnim povijesnim vezama između Hvara i Visa. Vezama koje su povezivale Issu i Pharos, dvije najstarije otočne grčke kolonije na istočnoj obali Jadrana, i s viško-hvarskim savezom ilirske kraljice Teute i Demetrija Hvaranina koji je prkosio Rimskom Carstvu. Kasnije je Vis bio dio hvarske komune u višestoljetnom vlasništvu hvarskih zemljoposjednika.

Analizirala sam, identificirala i bavila se reprezentacijom lokalnih identiteta otoka Hvara i podjelom otoka i otočnog prostora, a time i njegovih stanovnika. Morfologija otoka čini prirodnu granicu između istočnog i zapadnog dijela otoka. Ti su prirodni čimbenici tijekom povijesti snažno utjecali na položaj i tip naselja te ograničavali komunikaciju između sela. Istočni je dio otoka krševit, s raštrkanim naseljima. Zapadni dio gusto je naseljen.

Otok Hvar dijeli se na istočnu i zapadnu mikroregiju što je uzrokovalo podvojenost stanovnika zapadnog, starosjedilačkog, „mediteranskog” i istočnog, doseljeničkog dijela otoka. Istočni, krševiti dio ima oblik izdužene oštrice koja se sužava prema Sućurju. Na njega otpada 54 % dužine otoka i približno 42 % njegove površine. Radi se o krškom kraju izloženom ljetnim žegama i sušama te hladnim zimskim prodorima s kopna (Roglić, 1977). Njegovi se stanovnici stereotipiziraju kao otočni gorštaci, „nemediteranci”, a često i kao neotočani. U kojem su to dijelu hvarske povijesti otočani počeli

procjenjivati prestižnije otočne dijelove i njihove stanovnike od manje atraktivnih otočnih područja koje su namijenili nepoželjnim otočanima ili neotočanima? Kada su počela konstruiranja složenih sustava podjela otočnog prostora i ljudi koji su se očuvali do danas? Od davnina, očito, jer je burna otočna povijest vidljiva već u njegovim povijesnim imenima: *Pharos, Pharia, Lesina, Hvar* i danas u narječjima njegovih stanovnika: *Far i For*.

Pretpovijesni stanovnici otoka bili su nositelji hvarske neolitičke kulture (između 6. i 4. tisućljeća pr. Kr.), raširene cijelim otokom i sačuvane na 17 arheoloških nalazišta na Hvaru (13 od njih su špilje) (Gaffney *et al.*, 1997; Forenbaher, 2002). Prema sačuvanim arheološkim nalazima o životu i kulturi hvarskih praotočana u dva najistraživanija lokaliteta: Grapčevoj špilji (na južnoj strani otoka kod naselja Humac) i Markovoj špilji (na sjeverozapadnoj strani otoka, rt Pelegrin) znamo da su poznavali stočarstvo, ratarstvo, lov i ribolov (Novak, 1955, 1960; Zaninović, 1995), izradu fine obojene keramike (Petrić, 2002), ali i kulturne aktivnosti vezane za mrtve (Forenbaher i Kaiser, 2008; Forenbaher *et al.*, 2010). Iliri su doseljenici koji prvi osvajaju otok i pokoravaju pretpovijesne Hvarane. U ilirskom razdoblju nastaju prva otočna naselja (gradine) pretežno na otočnim uzvisinama. Na Hvaru ima petnaestak ilirskih gradina, raširenih cijelim otočnim prostorom od Hvara do Sućurja (Zaninović, 1995).

Doseljenici koji traže i probiru „najbolje“ jadranske otoke, a onda unutar njih otočne lokalitete najpogodnije za trajno, organizirano naseljavanje i stvaranje naselja bili su antički, otočni Grci – Sirakužani i Parani. Prvu grčku koloniju Issu osnivaju na otoku Visu (397. godine pr. Kr.), a 385. godine pr. Kr. kolonisti s egejskog otoka Parosa osnivaju polis Pharos (na mjestu današnjeg Starog Grada) na otoku Hvaru (Novak, 1960). Kolonija uvučena u starogradski zaljev bila je pogodna za gradnju luke, smještena uz jadranske trgovačke putove i uz najveće plodno polje na otoku. *Chora Pharaou* (današnje Starogradsko polje) veličine je oko 1200 hektara, a do danas su sačuvane 73 pravilno raspoređene parcele s javnim putovima koji su vodili u grad (Kirigin i Slapšek, 2010; Solarić i Solarić, 2009: 63). Pharani su novoutemljeni grad uz obalu opasali bedemima, a „barbare“ koje su zatekli pustili su da stanuju u svojoj nepristupačnoj utvrdi (Diodor Sicilski XV, 14, 1 i 2 prema Čače, 1997). Podjela između „nas“ (Grka) i „njih“ (barbara, Ilira) s kojima su ratovali i sukobljavali se u svojoj novoosnovanoj koloniji, prva je podjela otočnog prostora na prestižniji i atraktivniji (najčešće priobalni) i onaj manje atraktivan, brdovit dio u kojem su najčešće smješteni „drugi“. Nakon što su porazili Ilire, Pharani ih protjeruju na istočnu stranu otoka. Time istočni dio Hvara prvi put postaje prostor u koji se protjeruje sve nepoželjno. Međutim, Ilirima je upravo taj dio otoka bio pogodan za život i ratovanje zbog nadzora obale i mora, o čemu svjedoče brojne ilirske gomile (Dragičević, 1970; Radovanović, 1976). Ilirski vojskovođa Demeetrije Hvaranin prvi je poznati stanovnik kolonije Pharos koji se spominje u povijesnim izvorima. U vojnom i bračnom savezu s ilirskom kraljicom Teutom vladao je ilirskom državom i ratovao s Rimljanima. Rimljani 219. g. pr. Kr. osvajaju otok, ali rimska Pharia ne postaje municij, već područje unutar provincije Dalmacije pod upravom Salone, grada na kopnu (Novak, 1960). Time je otok prvi put izravno, administrativno

povezan s kopnom. Toponimi upućuju na to da je u 8. stoljeću nova doseljenička skupina, Neretljani i Hrvati, počela slavizirati otok. Godine 1278. Hvar ili *Lesina*, kako će ga zvati Mlečani, dolazi pod upravu Mletačke Republike. Sjedište mletačke uprave nad otokom i komune smješta se u grad Hvar, koji se fortificira i postaje zimska baza mletačke mornarice. Hvar se razvija kao glavni otočni centar, preuzimajući taj status od Starog Grada. Statut hvarske srednjovjekovne komune (1331. godine) uređuje pravne odnose na otoku, ali je bitan i zbog popisa naselja. U njemu se nalaze prvi podatci o istočnom dijelu otoka. Njime je određena i najstarija administrativna otočna granica kojom se izdvaja istočni dio otoka i njezino povijesno-administrativno ime Plame (*confines de Plame*). Nekoliko je tumačenja tog naziva:

- a) Prema latinskome „visoravan *in plano*, predjel u planini, što je antiteza bilo visine, prema nizini, bilo šumovitosti, prema golim ostrim vrhovima zapadnog Hvara” (Duboković Nadalini, 2001: 504). Slična su tumačenja *plána* „neplodni pristran ili zaravnjak (pašnjak na uzvisini)” (Plána, o., Plánovo, o.) (Šimunović, 2005: 241); „plana, zaravnjak, pasište” (Šimunović, 2005: 115) (Šimunović, 2005: 248).
- b) Vrsta kućnog krova koji nazivaju *plone*, smatrajući da se u riječi Plame možda „radi o visini, o gornjem boju, odnosno kraju, ali također i o drvu jer je krovna konstrukcija drvena” (Duboković Nadalini, 2001: 504).
- c) Lokalitet kod „Humca na vrhu Jelse na kojem ima i vode, na karti: Lokve na plani” (Duboković Nadalini, 2001: 504).

Uz ta tumačenja pojavljuje se i pučka etimologija koja naziv Plame povezuje s plamenom, s doseljenicima i (signalnim) vatrama koje su palili nakon dolaska u novi kraj.

Demarkacijska linija područja Plama išla je od juga na sjever ovako: more – Zadišća – Gališnik – Sv. Juraj – Sv. Ante – istočna strana klanca Vratnik – rub visoravni – Mina na moru (uvala Mina jugoistočno od Jelse). Ona se slaže s konfiguracijom i posjedima Pitava kojima je u doba kompilacije teksta Hvarskog statuta pripadala Jelsa, a danas još uvijek pripada plaža Zavala (Duboković Nadalini, 2001: 503). S obzirom na srednjovjekovne lokalitete, njihove nazive i tada postojeća naselja te u odnosu na današnja naselja, sama statutarna granica Plama prilično je neodređena (osobito ona koja se proteže unutrašnjosti otoka). Osim toga tijekom stoljeća Plame su mijenjale opseg i granice. Prema Statutu Plame su bile u općinskom vlasništvu kao otočno područje na kojem se nije mogla stjecati privatna imovina, namijenjene za ispašu, sječu drva i sisanje žitarica (Kovačić, 1998: 159). Nema stalnih naselja, a u sudskim pozivima mogu se naći samo oni koji tamo privremeno borave na radu (Kovačić, 1995: 30). Međutim, prenapučenost središnjeg dijela otoka, a djelomično i priljev doseljenika s kopna potiču naseljavanje pa se u reviziji općinskog zemljišnika iz 1407. godine spominju prvi privatni posjedi u Plamama (Kovačić, 1995: 30).

Razdoblje od 15. do 18. stoljeća na otoku Hvaru obilježeno je vlašću Mletačke Republike i turskim ratovima, što je potaknulo velike migracije stanovništva, pa je i Hvar postao odredište zbjegova i zona sigurnosti. Od 15. do 18. st. Plame se naseljavaju doseljenicima iz postojećih zapadnih otočnih mjesta (Pitve, Vrbanj), a intenzivnije nakon

turskih ratova izbjeglicama s kopna (*abitanti nuovi*). Izbjeglice zasnivaju naselja pod upravom Mletačke Republike privučeni njezinim političko-pravnim sustavom različitih privilegija za doseljenike i starosjedioce.

U 15. stoljeću javljaju se kao stalna naselja Zastrazišće i Poljica, a spominju se Gdinj i Bogomolje. U 17. stoljeću Mlečani potiču imigraciju kršćanskog stanovništva s turskih područja u Primorje i na dalmatinske otoke s namjerom da od njih stvore graničare i osiguraju vlastitu vojnu zaštitu (Čolak, 1959; Lajić 1992: 68). Mletačka Republika provodila je plansku kolonizaciju izvanotočnih stanovnika privlačeći ih ekonomskim i političkim povlasticama koje su uživali sve do dolaska francuske vlasti 1804. godine. Povlastice su bile stjecanje zemlje za obradu, oslobođenje od carina i daća po uzoru na koncesije koje je Mletačka Republika dala plemenima Paštrovića iz crnogorskog primorja 1423. godine, prilikom njihova podvrgavanja mletačkoj vlasti („Privilegije Paštrovića”). Privilegiji su bili individualni pa je svaki pojedinac imao ispravu kojom je dokazivao svoja prava. Povlastice su se gubile ako su novi stanovnici odbijali vojnu službu ili se miješali sa starim stanovnicima. To je bio razlog odvajanja i uzrok sukoba među grupama starog i novodoseljenog stanovništva (Čolak, 1959: 108; Duboković Nadalini, 2001: 504). Dobivene su povlastice branili i čuvali, o čemu svjedoče brojni arhivski spisi o njihovim okupljanjima, biranju predstavnika koji su ih zastupali i o sporovima pred predstavnicima vlasti hvarske komune (Čolak, 1962; Novak, 1961; Bezić-Božanić, 1988). *Abitani nuovi*, kako ih naziva venecijanska administracija, ili *Primorci*, kako ih nalazimo u arhivskim izvorima, došli su u većim grupama u 17. st. na otok i naselili se u gotovo svim otočnim naseljima. Na istočnom dijelu otoka gdje nije bilo otočnih starosjedilaca (Sućuraj je novo naselje koje su stvorili doseljenici) ili ih je bilo vrlo malo (Gdinj i Bogomolje), postali su dominantno otočno stanovništvo (Duboković Nadalini, 2001: 504). Svoju različitost od starosjedilaca pojačali su dobivenim povlasticama čime je istočni dio otoka postao još zatvoreniji, različitiji i udaljeniji od svojeg urbanog, nizinskog, starosjedilačkog dijela. Plame su očito oduvijek bile prostor rezerviran za pastire i doseljenike, za sve drugačije i druge Hvarane.

PUT OD SUROVIH DRUGIH I ČUDNIH DIVLJAKA DO NAŠIH, OTOČNIH GORŠTAKA

Kada su novi otočani postali vidljivi u otočnom prostoru i svijesti otočana? Stereotipi o stanovnicima istočnog dijela otoka javljaju se rano, već u govoru „O podrijetlu Slavena” (*De origine succesibusque Slavorum*) hvarskog dominikanca i humanista Vinca Pribojevića održanom 1525. na latinskom jeziku u gradu Hvaru (1532. godine govor je tiskan u Veneciji). Pribojević opisuje rodni otok od istoka (dijela najbližeg kopnu) prema zapadu. Hvar dijeli na tri geografska područja kojima su pridruženi stanovnici i gospodarske grane kojima se bave: 1) prednji dio otoka prema kopnu s pet naselja na ravnici (pastiri), 2) polje koje se pruža sredinom i zapadnim dijelom

otoka prema sjeveru okruženo s 11 sela (težaci i ribari), 3) južna obala otoka gdje je smješten grad Hvar (plemići i građani). Stanovnici istočnog dijela otoka opisani su kao pastiri „suroviji” od ostalih otočnih stanovnika (Pribojević, 1951: 199), čime su stavljani u opoziciju svim Hvaranima i jasno označeni kao otočni „drugi”. Hvarska komuna sa svim svojim staležima opisana je kao skladna, jedinstvena, idealna zajednica. Pastiri i njihovih pet sela na otočnoj visoravni isključeni su iz te samopredodžbe. Subjekt govora identificira se s različitim grupama (plemići, pučani, težaci, ribari) i identitetima (slavenski, dalmatinski, hvarski). Pozitivne stereotipe, kojima potvrđuje ustaljene odnose i vrijednosti svoje sredine, Pribojević je upotrijebio za predstavljanje Hvarana služeći se svim dostupnim povijesnim, jezičnim i kulturnim znanjima. Stanovnike istočnog dijela otoka označava kao različite od svih otočana ne navodeći ni jedan objektivni pokazatelj istaknute različitosti, već jednoznačnu karakteristiku surovosti. Djelomično određen pojam *vlahi*, koji je otočanima pokrivaio svakog kontinentalca, sada je dobio bliskiju i realniju potvrdu na samom otoku. Hvarani su u imigrantima s kopna dobili svoje vlastite, otočne gorštace. U Pribojevićevo vrijeme ti su novi otočani prvi masovnije kopneno doseljenički zbjegovci koji su na njihovu otoku pronašli sigurnost i novi dom. Naseljeni u krškom, klimatski neprivlačnom dijelu otoka s ograničenim mogućnostima egzistencije, slabo povezani s razvijenom hvarskom komunom, njezinom kulturom i nasljeđem, zapravo su nepoznati stranci o kojima se priča, neki čudni, tuđi, možda i neprijateljski kontinentalci. Hvarani iz „zlatnog doba” otoka ograđuju se od novih otočnih stanovnika ne imenujući ih niti iskazujući potrebu za njihovom integracijom ili asimilacijom u otočni život (Perinić, 2006).

Hvarkinja ili *Komedija od Bogdana* renesansna je komedija hvarskog komediografa Martina Benetovića (1550. – 1607.) u kojoj su očuvani lokalni stereotipi iz 16. st. vezani za određene otočne zajednice. Izvođena je u pokladno vrijeme na središnjem trgu grada Hvara, *Pjaci*, koji je i mjesto radnje, njezina pozornica. Radnja i likovi odraz su društvenih i staleških odnosa i života renesansnog grada Hvara u kojem se i za kojeg se komedija prikazuje (Bogišić, 1977: 428). Budući da je renesansna komedija vrsta koja stvara tipove, a ne individualizirane likove, stereotipne predodžbe važan su dio oblikovanja i karakterizacije pojedinih likova u njoj. Benetović u odnosima među pojedinim likovima u komediji prikazuje sliku otočnih zajednica koje djeluju kao mikrosvijetovi s vrlo jasnim granicama. Odnos seljaka i stanovnika grada izvor je humora u renesansnim komedijama, u kojem nalazimo podatke o socijalnom i ekonomskom položaju seljaka u društvu. Benetović prvi put u književnosti unosi ime za stanovnika istočnog dijela otoka koje je ostalo u govoru Hvarana do danas: lik se naziva *Bogdan Plamjanin*. Likovi seljaka u Benetovićevoj *Hvarkinji* mogu se jasno podijeliti u dva sloja: Plamjani – seljaci s Plama i vlasi – seljaci koji dolaze s kopna, iz Makarskog primorja / Krajine. Vidljiva je hijerarhizacija seljačkih slojeva: Plamjani jesu „drugi”, doseljenici koji su nastanili krški otočni prostor, ali koliko god zadržali gorštačke običaje, jezik i tradiciju, ipak žive na otoku, dok su vlasi seljaci s kopna kojima je strana ne samo gradska sredina već i sam otočni život. Seljaci i služinčad s Plama, komični

likovi određeni za ismijavanje i izrugivanje, u susretu s vlasima prestaju biti objekt smijeha, postajući subjektima koji se s ostalim otočnim staležima pridružuju poruzi i stereotipizaciji seljaka s kopna. Plamjani su, iako i sami pridošlice s kopna, Hvaranima manje strani od vlaha. U kontaktu s vlasima oni postaju ravnopravni članovi otočnog kolektiva, suvereno preuzimajući hvarski kolektivni imaginarij i otočni prezir prema kontinentalcima. U „Hvarkinju” je unesen i jedan „vlaški” stereotip o stanovnicima otočnih i primorskih gradova. Likovi podrijetlom s kopna, Radoj i Barbara, nazivaju Hvarane *Latinima*, smatrajući njihove običaje i kulturu „latinskom”, tuđom. U komediji su surovi i bezimeni pastiri Pribojevićeva Hvara postali Plamjani, koji u Benetovićevu *Hvarkinju* ulaze kao jedni od glavnih likova, predstavljajući posebnu kategoriju snalažljivih otočnih gorštaka.

Vrlo rano pojavljuje se i povratna stereotipizacija, „pogled s istoka otoka”, čije su potvrde očuvane u hvarskoj komediji *Komedija od Raskota* s kraja 16. stoljeća, nepoznata autora, prema književnim teoretičarima vjerojatno Benetovićeva epigona. U njoj je mjesto radnje Plame i gotovi svi likovi su Plamjani. Plame se nazivaju „našim Planinama” i „našim gorama”, spominju se lokalna imena i lokaliteti. Zapadni dio otoka sa svojim urbanim životom i različitim staležima kao da ne postoji, u ovoj komediji mjesto radnje uopće nema obilježja otočnog i mediteranskog prostora, rijetko se spominju more i otok. Ova je komedija plod potrebe hvarske publike za scenskim izvedbama u pokladno vrijeme i izvan urbanog svijeta hvarske komune te želje neimenovanog pisca da zadovolji gledateljski interes plamskih Hvarana (Perinić, 2009).

U drugoj polovini 18. st. stvorio se na Hvaru prosvjetiteljski prijateljski krug. Činila su ga tri talijanska i dalmatinska prosvjetitelja koji su u svojem stvaralaštvu ostavili i doživljaje otočnog prostora i pojedinih hvarskih otočnih zajednica: Alberto Fortis (1741. – 1803.), Julije Bajamonti (1744. – 1800.) i Ivan Dominik Stratiko (1732. – 1799.). Sva trojica prosvjetitelja proveli su neko vrijeme na otoku i iz prve ruke upoznali hvarsku otočnu sredinu i Hvarane. Bili su izvrsno obrazovani i prisno povezani s prostorom Dalmacije: rođenjem (Bajamonti je rođen u Splitu, a Stratiko u Zadru) ili duhovnom povezanošću (Fortis). Oni daju svoje opise i viđenje pojedinih hvarskih naselja i njihovih stanovnika u 18. st. Alberto je Fortis u sklopu svojeg putovanja Dalmacijom posjetio i Hvar (od 9. do 20. prosinca 1772. godine), ostavivši opis i doživljaj otoka u svom *Putu po Dalmaciji*.¹⁷ Julije Bajamonti obavljao je službu hvarskog liječnika pet godina, a Ivan Dominik Stratiko posljednje je godine svog života proveo na otoku Hvaru u službi hvarskog biskupa (1784. – 1799.).

Bajamonti i Stratiko napisali su dva pisma na talijanskom jeziku o otoku Hvaru i njegovim stanovnicima. Pisma su jedinstvena u reprezentaciji otočnog prostora, predstavljaju dva imaginarija o otočnim „domorocima”, od kojih se jedan koristi za opis „mediteranskog” hvarskog stanovništva, a drugi za opis hvarskih „gorštaka”. Julije Bajamonti bio je Fortisov pratilac i glavni informator na njegovim putovanjima

¹⁷ Vidi Tablicu 2.

Dalmacijom te blizak prijatelj, što potvrđuje njihova sačuvana korespondencija (Mičetić, 1912: 227-239). Jedno je pismo vezano za otok Hvar. Julije Bajamonti pet je godina obavljao službu hvarskog liječnika. Pismo *Lettera sopra alcune particolarità dell' isola di Lesina* Bajamonti je napisao i poslao Fortisu 25. svibnja 1790. g. s molbom da ga tiska u tajnosti o njegovu trošku. Pismo se sastoji od nekoliko tematskih ulomaka. Nakon kratkog opisa položaja i klime otoka Hvara, Bajamonti iz perspektive liječnika govori o zdravlju i bolestima Hvarana te smrtnosti. Prema njegovim opažanjima Hvarani su izuzetno zdravi i on kao liječnik nema mnogo posla. Opisuje svoju liječničku rutinu i proživljene neugodnosti koje ga prate kao liječnika u maloj sredini, donoseći svjedočanstvo o liječničkoj praksi u gradu Hvaru u 18. st. Bajamontijev sarkastični žalac osjeća se u opisu izdavanja potvrda koje čine veći dio njegovih poslova, a iz kojih se vidi da su građani Hvara skloni parničanju i nasilju:

...u manje od pet godina napisao sam oko stotinu liječničkih potvrda i kaznenih izvješća (o nasilju, nasilnoj smrti), izbjegavši da ih napišem možda još toliko smatrajući razloge nevažnim. Među ovim ljudima ne radi se uvijek samo o ubojstvima, trovanjima i drugim ozbiljnim slučajevima: obično se slučaj svede na udarce, ogrebotine i druge slične stvari, naročito između oca i sina, muža i žene, braće, ne računajući nasilje iz ljubomore, jer se to obično razriješi bez upletanja liječnika ili pravosuđa.¹⁸

Pronicavi liječnik u svojem je pismu dotaknuo još podatak koji se tiče gradske nahočadi, čudeći se njihovoj brojnosti te iznoseći razloge njihova velikog broja u gradu Hvaru. Već sam odabir brojnosti nahočadi kao segmenta opisa stanovnika Hvara govori o Bajamontijevoj želji da ih pomalo zlobno prikaže kao ne odviše moralne ljude. Bajamonti piše i o srednjovjekovnom Hvarskom statutu iz kojeg izdvaja najzanimljivije i najbizarnije ulomke. Uz opise statuta pojavljuju se i njegovi komentari o suvremenim Hvaranima i hvarskoj svakodnevi.

Danas hvarski plemići čitaju, pišu i ponašaju se kao gospoda, ali ne zato što ih na to prisiljava zakon, već iz osobne sklonosti i obrazovanja...

Danas se ustvari u Hvaru može živjeti bez ključeva i zasuna: ostale su samo sitne krađe ribe, grožđa (muškata) i drugog slasnog voća kojeg vrlo često krađu još nezrelog.

Nakon toga slijedi usporedba „zlatnog doba” Hvara opisanog u govoru Vinka Pribojevića (1525. g.) i degradacije raskoši i značaja Hvara u vrijeme Bajamontijeva boravka na otoku.

Sada je luka gotovo uvijek pusta: zbogom dakle, Skitijo, zbogom Arabijo, zbogom rječita Grčko, zbogom svima drugim lijepim stvarima vezanim za prohujalu prošlost.

¹⁸ Citati su preuzeti iz transkripta cjelovitog pisma na talijanskom jeziku, objavljenog u Novak (1978). Tanja Šepić prevela je tekst za potrebe rada s talijanskog na hrvatski jezik.

Ulomak završava peckavom opaskom iz svoje liječničke prakse koja se odnosi na sifilis ili „francusku bolest”, ističući kako je to u 18. st. „popularan”, „francuski” izvozni proizvod koji se može naći u Hvaru:

No, hvarski fratar iz 16. stoljeća ne spominje da su na ovom otoku bile i neke stvari koje su potjecale iz uglađene Galije; i hvarski liječnici iz 18. stoljeća mogu se zakleti da danas, nažalost, toga ima.

Posljednji ulomak pisma obuhvaća hvarsku crkvenu povijest preuzetu iz povijesnih i crkvenih izvora s anegdotama o hvarskim biskupima i svećenicima. Kao pravi gradski patricij i u gradu Hvaru, usprkos malograđanštini i predrasudama s kojima je bio suočen, Bajamonti je zadržao prosvjetiteljski optimizam i pronašao prijatelje, završivši pismo pohvalom prijateljstva koje je stekao u hvarskoj sredini.

Treći veliki prosvjetitelj iz tog iluminatskog, prijateljskog hvarskog kruga jest Ivan Dominik Stratiko, hvarski biskup od 1784. do 1799. g. Na Hvar dolazi kao već svjetski poznati prosvjetitelj i vrhunski intelektualac svoje epohe. Rodom iz Zadra, bio je erudit i član talijanskih akademija (sijenske Dei Rozzi i rimske Degli Arcadi), prijatelj talijanskih i dalmatinskih prosvjetitelja. Bio je vrlo dobar poznavatelj Fortisova djela, a i morlakizma, književnog trenda u onodobnoj Europi. Prilikom Stratikova prvog obilaska nove biskupije 1. travnja 1786. među zapažanjima brižno zapisanima u knjizi vizitacija sačuvalo se jedno privatno pismo koje novi hvarski biskup šalje svom prijatelju Ansanu Lutiju u Sienu. Pismo je datirano 24. svibnja 1786. i u njemu Stratiko opisuje svoj posjet mjestu Bogomolju na istočnom dijelu Hvara (Krašić, 1991). U stanovnicima tog sela novi je hvarski biskup otkrio svoje privatne, hvarske Morlake, svoju osobnu otočnu Morlakiju. U pismu se koristio morlačkim diskursom, vjerno slijedeći trend morlakizma i primjenjujući ga na Bogomoljane. Pišući, dakle, pismo svojem prijatelju koji je, kao i većina tadašnjih obrazovanih intelektualaca, vrlo dobro poznao Fortisov *Put po Dalmaciji*, opisuje susrete s novom biskupijom i njezinim župljanima u skladu s ustaljenim predodžbama i željama talijanske prosvjetiteljske publike za egzotikom istočne jadranske obale. Stratiko je dio svoje hvarske pastve opisao koristeći se prosvjetiteljskim predodžbama o „dobrom divljaku”. U Stratikovu pismu uočljiva su opća prosvjetiteljska mjesta opisa jednostavnosti, vrlina i dobrote Bogomoljana, a njihova barbarska i divlja narav izravno je već naglašena u prvoj rečenici pisma.

Ne znam zašto pisci tražeći primjere barbarstva uvijek navode Kanadu ili Madagaskar kada ovi vrlo bliski otoci iz toliko veće blizine isto padastiru.¹⁹

Stratiko (1786.), kao i Fortis (1774.), izdvaja njihovo siromaštvo, zaostalost („Razum je malo poznat i slabo se koristi.”), nagon, neumjerenost, neekonomičnost i po-

¹⁹ Citati u tekstu preuzeti su iz originalnog pisma Ivana Dominika Stratika Ansanu Lutiju iz Siene, napisanog 24. svibnja 1786. godine (Biblioteca Comunale degli Intonnati Siena CSI D. VII. 21, f. 254). Tihomira Mršić transkribirala je i prevela pismo na hrvatski jezik. Originalno pismo objavljeno je u radu Perinić Lewis i Rudan (2011: 86).

ložaj žene u zajednici („Žene su za taj puk vrsta nečistih životinja koje se ne spominju, osim npr. ako se kaže Moja žena, govoreći s oprostjenjem: a ne usuđuju se biti ondje gdje su muškarci, osim ako ih se pozove.“). Opisujući stanovnike Bogomolja Stratiko je, jednako kao i Fortis, putopisac koji izvještava prijatelja u Italiji kao da se nalazi na proputovanju novom i nepoznatom zemljom. Iznimka je njegov opis odnosa Bogomoljana prema svećenstvu gdje je u biskupa Stratika uočljiva perspektiva „insajdera“, doživljeno iskustvo svećenika u vjerničkoj zajednici što indicira prijelaz u pripovijedanje u prvom licu:

Kamo god idem, nose me u otvorenoj nosiljci kao kip nekog sveca, a okružen sam puškama i isukanim sabljama; muževi me na svim postajama ratnički pozdravljaju, a žene slijede pjevajući i plešući. Blažen je tko mi može dotaći odjeću, poljubiti prsten ili dobiti iz moje ruke krunice, medalje, relikvije. Na moj poziv prekidaju se najžešće svađe, vraća se i ono što se najteže vraća, izmiruju se najprljaviji poslovi.

Fortis je na čitavom prostoru Dalmacije istaknuo i uočio razliku između stanovnika priobalnih gradova i zaleđa. Stratiko je tu dvojnost između stanovnika zapadnog dijela otoka i njegovih urbanih središta u odnosu na istočna naselja i njihove stanovnike zamijetio i na Hvaru:

Budući da u gradu živi mnogo muževa koji su prešli more, ti isti unose neke talijanske običaje i navike, ali kako je to nepostojano, te kako ni ljudi iz Tvrđave ni s kopna ne mare nimalo za grad, i rijetko onamo zalaze, tako nema ničeg zajedničkog, niti jezika, niti vjere, niti nošnje, niti zakona građanskoga društva.

Ambivalentnost Stratikova i Bajamontijeva diskursa, kada pišu za obrazovanu europsku elitu kojoj i sami pripadaju, i kada govore pred dalmatinskim intelektualcima ili pišu programatske članke radi poboljšanja prilika u Dalmaciji, bitno je obilježje tih prosvjetitelja. Doduše, oba autora, iako su rođeni u Dalmaciji, bili su vjerni podanici Serenissime i vrlo su rijetko kritizirali njezinu vladavinu. Svojim djelima prostor Dalmacije upisali su na karte europskog prosvjetiteljstva, Fortis ga je „otkrio“, a Bajamonti i Stratiko potvrđivali su uspostavljeni imaginarij, ali ga i proširivali. S jedne strane upotpunjavali su mletački imperijalni diskurs o Dalmaciji i svojim tekstovima pomagali konstruiranju Drugoga (Morlaka, Skjavuna, Dalmatinaca, Hrvata) u odnosu prema Talijanima u razdoblju prosvjetiteljstva. S druge strane, obojica su aktivno sudjelovali u fiziokratskom pokretu i reformama na prostoru Dalmacije koje su za cilj imale poboljšanje gospodarstva i obrazovanja njezinih stanovnika. O tome da tadašnje otočne sredine nisu bile spremne za ljude s velikim idejama svjedoče pisma korčulanskog svećenika kojima biskupa Stratika 1792. godina prijavljuje Vatikanu kao pripadnika bratovštine slobodnih zidara (Perinić Lewis i Rudan, 2012). Također, Bajamontijevo pismo o Hvaru i Hvaranima nije ostalo zaboravljeno ni u 20. stoljeću. Poznati hvarski povjesničar Grga Novak navodi da nije unio Julija Bajamontija u svoju povijest Hvara jer nije shvatio hvarsku sredinu obilježenu tradicijom i obiteljskim vezama (Novak, 1978: 76).

Primjeri tih diskurzivnih tvorbi otočnih stereotipa o drugosti tijekom vremena (od 16. do 18. stoljeća) pokazuju svoju trajnost, ali i varijabilnost. Stereotipi o hvarskim gorštacima s vremenom postaju sofisticiraniji i precizniji, umnažaju se, obuhvaćaju nove odnose, stvaraju nove klišeizirane osobine i propisuju nove uporabne kontekste. Unatoč svojoj varijabilnosti, njihova trajnost sastavni je dio hvarskog, otočnog identiteta.

IGRA GRANICA – GDJE POČINJU DRUGI?

Nakon izvora i književnih djela u kojima se kao hvarski Drugi pojavljuju stanovnici istočnog dijela Hvara, željela sam terenskim istraživanjima ustanoviti postoji li i danas taj stereotip, u kojim je oblicima preživio i koliko je izmijenjen. Cilj je bio istražiti složene procese identifikacije stanovnika otoka Hvara u 21. stoljeću na temelju otočnih podjela na istočnu i zapadnu mikroregiju, predodžbe koje stanovnici istočnog i zapadnog dijela otoka imaju jedni o drugima, granice koje postavljaju i utjecaj tih percepcija i granica na njihovu interakciju. Analizirala sam načine prezentiranja vlastite i tuđe skupine te konstruiranje identiteta susjedne skupine kao „drugih” atribucijama različitosti i stereotipizacije. U tri godine (2006. – 2008.) provela sam opsežna terenska istraživanja na otoku Hvaru, u kojima je sudjelovalo 100 ljudi različitih životnih dobi iz svih stalno naseljenih otočnih naselja.

Zanimljivost je trajnost granica pri podjeli otočnog prostora. Prostor Plama, imenovan i određen Statutom hvarske srednjovjekovne komune, danas ne postoji u administrativno-pravnom smislu, ali je vrlo živ u otočnim imaginarijima i kartografiji drugosti. Stanovnici zapadnog dijela otoka Hvara i danas se koriste tim povijesnim imenom za istočni dio otoka, postavljajući granicu najčešće prema onoj određenoj hvarskim srednjovjekovnim statutom.

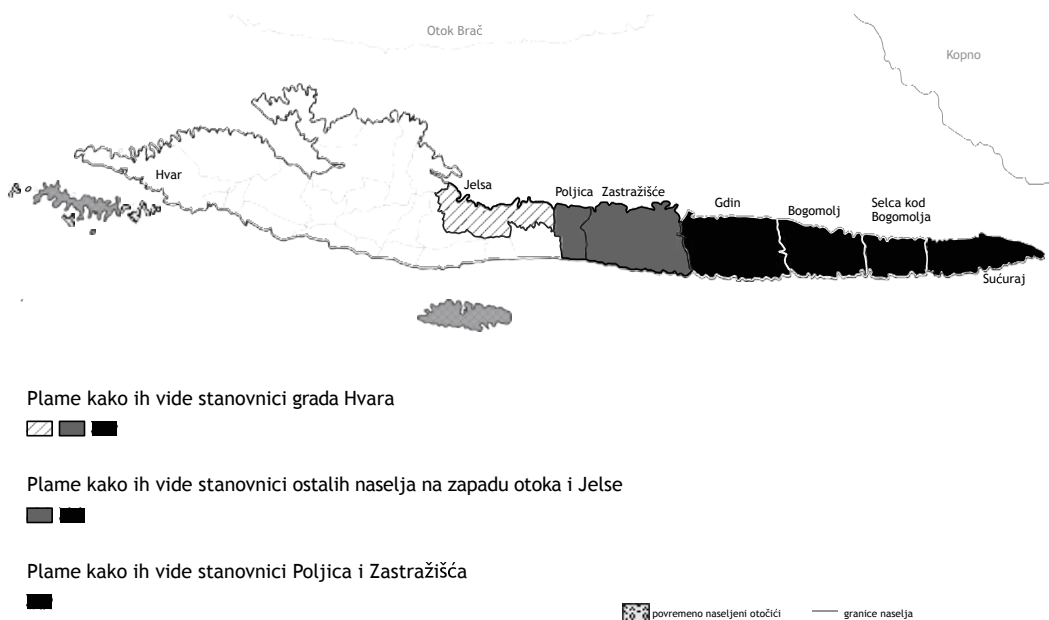
Neki se izravno čak pozivaju na komunalni Statut kao dokument koji tu granicu potvrđuje.

Frane (Hvar, 50): *Ha bome, to se zna, granice Plama su obilježene jasno u općinskom Statutu. Ha, od Poljica pa dalje.*²⁰

Najčešći odgovori na pitanje o naseljima i stanovnicima istočnog dijela Hvara zapravo je njihovo geografsko smještanje u prostor otoka sintagmama: „sve iza/iznad Jelse”, „gore od Jelse” ili „gore uz brdo” te „poviše Jelse” (Slika 1).

Međutim, stanovnici nekih naselja povlače drukčije granice istočnog dijela otoka, osobito oni iz naselja oko Starogradskog polja i Jelse. Oni iz prostora Plama iz stereotipnih imena za stanovnike izuzimaju selo Poljica, a rjeđe i Zastrazišće (vidi Sliku 1).

²⁰ Identiteti svih sugovornika prikriiveni su izmišljenim imenima, točni su podaci o mjestu rođenja i stanovanja te njihove godine rođenja, osim ako su sugovornici izričito tražili da se ne navode.

Slika 1. Percepcija prostora i granica Plama

Pretežito stanovnici Jelse ili mjesta snažno orijentiranih na Jelsu ne govore da Plame počinju „iza Jelse” jer bi oni tako živjeli na granici, pa granicu pomiču i određuju markacijske točke „od Poljica” ili „od Poljica i Zastrazišća”. Time bi regionalnim nadimkom Plamusi bili obilježeni stanovnici triju naselja na istoku otoka: Gdinja, Bogomolja i Sućurja (vidi Sliku 1). Posebnu granicu postavljaju stanovnici grada Hvara, kojima su Plame i Plamusi sve što je izvan grada Hvara. Neki u Plame uključuju Jelsu (Slika 1). Najekstremniju granicu razgraničenja postavljaju pojedini stanovnici grada Hvara smatrajući da Plame počinju odmah iza najstrože gradske jezgre (izvan zidina srednjovjekovnog Hvara) i ograđujući time svoj grad od ostatka otoka (vidi Sliku 1).

Granice se pomiču toliko daleko koliko je potrebno da Plamusi ne budu prvi susjedi. Danas je još uvijek vrlo živa predodžba o odijeljenom prostoru istočnog dijela otoka i njegovih stanovnika od njihovih naselja i načina života. Najekstremniji je oblik stereotipiziranja izjednačivanje stanovnika istočnog dijela otoka s *vlasima/vlajima*, odnosno stanovnicima kopna. Na Hvaru, riječ je o njihovim, otočnim vlasima.

Kuzma (Svirče, 52): ... *ali toliko je mala povezanost, toliko su to dva svijeta da, ja mislim da bi ti malo tko znao puno toga reći o tom dijelu otoka, osim evo to, da smo ih smatrali našim otočnim vlasima je l. (...)*

Najmlađe otočno naselje Sućuraj i njegove stanovnike Hvarani ne doživljaju čak ni kao „otočne gorštake”. Naglašavaju njihovu snažnu povezanost i sličnost s kopnom s kojeg su se doselili, a ne s hvarskim otočnim prostorom. Ističu da govore štokavskim narječjem kojim se govori u Makarskom primorju (za razliku od Hvarana koji pretežno govore čakavskim narječjem) te ih ne smatraju pravim otočanima.

Pavica (Vrbanj, 43): ... *to su drugi ljudi! (...)* Ne, ne, a ni oni se ne doživljavaju ko otočani, jer oni su se orijentirali prema Makarskoj i Drveniku. E, pa njima je lakše ić tamo, nego doć u Hvar...

Iako su davno došli na otok, doseljenici na otoku Hvaru i danas su obilježeni svojom drugošću i razlikama koje se naglašavaju u stalnom procesu stvaranja i naglašavanja te drugosti.

Hvar je po tome specifičan jer se za razliku od drugih dalmatinskih otoka ne radi samo o jednom naselju u kojem obitavaju neki „drugi“, već je „doseljeničkim“ statusom i stereotipnim imenovanjem obilježen čitav istočni dio otoka.

Za stanovnike tog dijela postoji jedno uopćeno stereotipno ime koje homogenizira i dvostruko stereotipizira taj otočni prostor. Podrugljivi regionim ima nekoliko inačica: *Plamjani, Plômjani, Plôvjani, Plami, Plamusi, Plamusori*, s time da je danas najčešće korišten podrugljivi nadimak *Plamusi* koji je u zapadnim hvarskim naseljima povezan s uzrečicom „Greš kako Plamus!“ ili „Greš kako Plamus na pravdu.“ Stanovnici naselja istoka Hvara pripadali su sudu koji se nalazio u Starom Gradu, do kojeg se zbog loših putova i velike udaljenosti dugo pješao. Izraz je povezan s načinom hoda, hodali su jedan za drugim. Tumačenja su različita, no dva su ipak najčešće spominjana. Prvo je objašnjenje o posvađanim suputnicima (tužitelju i optuženome) koji su bili prisiljeni zajedno hodati do suda u Starom Gradu kako bi se ondje suočili i parničili. Drugo najčešće tumačenje uzrečice sadržava još jednu podrugljivu stereotipnu predodžbu da ljudi s istoka otoka nisu navikli hodati po širokoj cesti, već po poljskim putovima, pa i kada dođu u grad, hodaju jedan za drugim.

Ivo (Stari Grad, 58): *Gore su bile samo staze, puteljci, uski pa su išli jedan iza drugoga jer nisu mogli biti usporedo jedan s drugim, sad kad su došli ti ljudi na širu cestu, širi put, onda su i dalje išli jedan iza drugoga jer su tako su se naučili ići, pa govore: „Idu ko Plovjani!“*

Stanovnici istočnih naselja svjesni su da je grupni nadimak pogrdan i podrugljiv te da su im ga dodijelili drugi. Budući da ne vide način da se bore s tom stereotipizacijom, na neki je način prihvaćaju, objašnjavajući je kao zadanu kategoriju s kojom se moraš pomiriti.

Danijel (Gdinj, 67): ...*na neki način mi smo ko neki brđani na ovom otoku, tako za njih dole, za Hvar, Stari Grad, Jelsu (...)* Tako ljudi malo dalje, udaljeni...

U iskazima je vidljiva svojevrsna pomirenost s nametnutim imenovanjima i kategorizacijama unatoč tomu što su prije svega rugalačka, što se njima umanjuje, degradira i unificira. Ta pomirenost povezana je s time da su regionalni nadimci i stereotipi dugovječni, višestoljetno su ukorijenjeni u otočne imaginarije i lokalne rugalice. Dodijelili su ga starosjedioci doseljenicima koji su i dandanas svjesni da svoje podrijetlo ne mogu izvoditi od grčkog Pharosa, već od izbjeglica s kopna. Neravnoteža moći između dviju zajednica, u kojima ona zajednica čiji su članovi predstavljali otočne centre moći i vlasti stereotipizira i minorizira susjednu zajednicu.

Stanovnici naselja na istoku otoka također su stvorili podrugljive nadimke, stereotipe i uzrečice za suotočane na zapadu otoka, iako oni nisu bili zabilježeni u radovima ili do-

tadašnjim istraživanjima otočne kulture. Oni koji su ih stoljećima atribuirali negativnim osobinama i stereotipnim imenima, kojima su oni bili identifikacijski antipod, izokrenuli su jednosmjerni pogled iz centra moći, počinili subverziju nametnutih klasifikacija i stvorili svoje stereotipe o „nadmoćnim” susjedima. Rezultati terenskih istraživanja u istočnim hvarskim naseljima potvrdili su tu povratnu stereotipizaciju i konstruiranje razlika na kojima se temelje njihove identifikacijske strategije. Najčešći je podrugljivi nadimak *Donski* za koji smo dobili najviše potvrda. Nastao je na temelju opreke „gori-doli”, koja je zapravo odrednica za strane svijeta: istok-zapad, odnosno za izlazak i zalazak Sunca. Taj podrugljivi regionim odnosi se na sve stanovnike zapadnog dijela otoka ujedinjujući njihovu različitost i osebjnost, s time da je *Donski* ispražnjen od bilo kakve geografske odrednice prostora, sveden na „ono / oni doli”, „od Jelse doli”, „na zapadu”. Objašnjenja zašto ih unificiraju pod tim jednim nadimkom ima više. Ipak, javlja se nekoliko zajedničkih, općih mjesta. Često objašnjavaju da ih tako zovu zbog različita dijalekta koji oni slabo razumiju. Osim samog imenovanja, dodaju im i neke osobine: smatraju ih snažnima, izdržljivima i ne odviše pametnima, a obično ističu pamet i snalažljivost „svojih” koji danas žive u naseljima na zapadu otoka. Ističu da su im *Donski* uvijek bili jako daleko i da su ih zato što su imali upravu i vlast uvijek iskorištavali i izrabljivali.

Margarita (Gdinj, 58): *Donski su uvik bili pridaleko. Jer su bili na donjem dilu otoka, bili su na moru, ova tri, četiri mista, bili su povezani drukčije i s brodima za Split, a mi smo bili odsječeni i od njih i od kopna i tako smo uvik ostali. (...)*

Druga pejorativna imena koja im nadijevaju prelaze okvire otočnih regija i naselja: *boduli* i *Talijani*. *Bodulom* stanovnici kopna nazivaju otočane. Stanovnici dalmatinskih otoka, za razliku od stanovnika kvarnerskih otoka, ne upotrebljavaju i ne prihvaćaju taj naziv, sebe nazivaju otočanima. Tako stanovnici istočnih naselja Hvara koriste podrugljivi kontinentalni naziv za otočane, imenujući njime stanovnike zapadnog dijela otoka. Percipiraju ih kao strance i nazivaju *Talijanima* i *Latinima*. Tim se nadimcima stanovnicima zapadnih hvarskih naselja oduzima autohtonost i svodi ih se na potomke kolonizatora.

DRUGI U ARHIPELAGU

Na ostalim dalmatinskim otocima također ima naselja koja su osnovali ili većinski naselili stanovnici s kopna. I na tim otocima oni nose trajni „doseljenički” status. Otok Murter, primjerice, u nekoliko je navrata bio utočištem kontinentalnom stanovništvu koje je tražilo sigurniji životni prostor ili pak bježalo pred Turcima. Tako je nastalo Tisno. U tišnjanskom slučaju radilo se o trajnom preseljenju biskupijskih kmetova iz najbližih kopnenih naselja – Oštrice i Ivinja. Budući da je Murter bio prenapučen i stanovnici su jedva preživljavali, uz visoke stope smrtnosti, Murterini su se između 1851. i 1896. godine otkupom proširili na Kornate. Do tada težačko murtersko naselje orijentiralo se prema moru i počelo usvajati nova znanja i vještine (Turčinov, 2015). Kao

jedan od razloga širenja Murterina u kornatski prostor Kulušić (1984) navodi veliki priljev „vlaških” izbjeglica iz kopnenog zaleđa u 17. i 18. st. Ti došljaci bili su, po njemu, uglavnom stočari i preusmjerili su domaće stanovništvo na kornatske pašnjake, a kao prilog toj tvrdnji navodi činjenicu da je nepoznavanje plivanja velikog broja Kornatarata, posebno žena, pokazatelj njihova kontinentalnog podrijetla.

Maslinica na istočnom kraju otoka Šolte razvila se oko kaštela što ga je na južnoj strani uvala 1708. godine podigla plemićka obitelj Marchi. Braća Marchi 1703. zatražila su od mletačkog providura da im odobri osnovati naselje i sazidati dvorac s kulom (koja je kasnije dobila pučki naziv Avlija) za obranu stanovnika novog naselja i otoka. Stanovnici Maslinice tako pripadaju trima rodovima, Radmanima, Glavurčićima i Jurićima, kolonima iz Dalmatinske zagore i Hercegovine, koje je angažirala plemićka obitelj Marchi radi obrade poljoprivrednih poslova. O tome stoji natpis na sjevernim vratima kaštela:

*Da bi pomorcima bilo sigurnije pristajanje u Maslinicu,
knezovi i braća podigošev
bram vjeri, sakupljalište vode,
za svoju potrebu iskopavši brdo,
naselivši doseljenike,
uz goleme troškove,
godine gospodnje 1708.*

Kao što je prikazano u odjeljku ovog poglavlja o zastupljenosti naziva bodul i vlah/vlaj, najčešće dolazak i opise doseljenika te stvaranje doseljeničkih naselja na otocima nalazimo u otočnim monografijama, rječnicima otočnih govora, dijalektološkim i onomastičkim radovima.

*Stanovnike Maslinice na Šolti zovu ostali boduli Vlasima. (Skok, 1973: 607)
Taj desant štokavskog dijalekta u živo tkivo bračke čakavštine izvršen je odjednom, kompaktnom jezičnom prinovom, što je uvjetovalo da štokavština odolijeva jakom čakavskom utjecaju iz zaleđa. (Šimunović, 1968: 89)*

Primjere označavanja i imenovanja stanovnika određenih naselja možemo u 20. i 21. stoljeću pronaći i na Braču i Korčuli. Vlasima/vlajima Korčulani i danas nazivaju stanovnike Račišća što je u svom doktorskom radu i istraživanjima na Korčuli potvrdila etnologinja i kulturna antropologinja Olga Orlić.

...valjda su ti Račišćani zadnji došli na otok ... ja mislim da se čak ta uvala zvala Vala de ladroni, znači Uvala lupeža, da se inače nekako smatraju ko' da su ono Vlašadija nekakva... (sugovornica iz Lumbarde) (prema Orlić, 2011: 95)

A zvali su nas da smo ispočetka da smo Vlasi... Jer svi su zvali došljake, jer mi smo naj, najmlađa ova populacija koja je došla na Korčulu. Mi smo došli prije trista godina, a Pupnat je pet stoljeća tu, razumijete. (sugovornik iz Račišća) (prema Orlić, 2011: 90)

Za stanovnike Sumartina, Šimunović je zabilježio naziv „dogoni”.

Brački starinci međutim nisu ih rado prigrlili pa ih još dandanas zovu dogoncima. (Šimunović, 1968: 90)

Dogonca ćeš prepoznāt po govoru i adetima. (Šimunović, 2009, Rječnik bračkih čakavskih govora)

Navedeni primjeri s dalmatinskih otoka potvrđuju isticanje statusa doseljenika kojim se i dalje opisuju i razlikuju u unutarotočnim identifikacijama.

Više naselja koja se smatraju došljačkima imamo i u Primorju na južnom dijelu otoka Paga: Dinjiška, Poveljana, Košljun, Stara Vasa, Vrcići i Gorica. Stanovništvo tih sela najvećim je dijelom kasnije doseljeno na otok, u vrijeme turskog pritiska, s kopna u zadarskom zaleđu; bave se stočarstvom, a manjim dijelom i poljoprivredom. Mate Suić (1953: 16–17) navodi da kao i stanovništvo susjednih mjesta na kopnu (Privlaka, Zaton, Nin) govore štokavštinom, dok sjeverna sela Paga govore čakavštinom koja je srodna govoru Raba i Hrvatskog primorja. Ističe da su to „čisti kontinentalci iako žive na moru, kao i stanovnici susjednih sela na kopnu”.

OTOČNI GRADOVI – MJESTO SUSRETA ISTOKA I ZAPADA

U Drugom svjetskom ratu otok Hvar bio je pod talijanskom okupacijom, a uz Vis nakon talijanske kapitulacije središte Narodnooslobodilačkog pokreta za područje Dalmacije te bitna vojna baza (Novak, 1960). Nakon rata, obnove naselja i povratka stanovništva izbjeglog za vrijeme njemačke okupacije otoka 1944. u logor El Shatt na Sinajskom poluotoku, otok životari sve do početka 70-ih godina 20. stoljeća kada počinje razdoblje turizma. Priljev turista na otok uzrokuje velika prostorna širenja urbanih naselja Hvara, Starog Grada i Jelse, infrastrukturne radove te velike unutarotočne migracije (Čoralić, 1995: 93). Makadamska cesta na zapadu koja je dugo povezivala glavna naselja te poljski putovi na istoku otoka tek su 1970. godine zamijenjeni asfaltiranom prometnicom od grada Hvara do Sućurja. Stanovnici istočnih hvarskih naselja odlaze u veće otočne gradske centre radi školovanja, zaposlenja i naprosto bolje egzistencije koja je povezana s razvojem hvarskog turizma. Time udaljeni i slabo poznati hvarski „drugi” postaju doslovno prvi susjedi, sugrađani. Tako se stereotipizacija između istoka i zapada otoka, između otočnih starosjedilaca i doseljenika s kopna, premješta na gradsku razinu animoziteta između „starih” i „novih” građana, između starosjedilačkih i došljačkih četvrti.

Grad Hvar, kao otočni centar i poznato turističko odredište, ima mnogo doseljenika, osobito s istoka otoka, ali i s kopna i prostora bivše Jugoslavije. U Jelsu su se također doselili brojni stanovnici iz istočnih naselja (osobito iz Poljica i Zastrazišća), a Stari Grad migratorno je odredište susjednih sela (Vrbanj, Vrisnik, Pitve) koja su mu oduvijek gravitirala. Zanimljivo je pogledati dva tipa iskaza. Prvi se odnosi na doseljenike s istoka u Hvaru i Jelsu te njihovo viđenje građana tih gradova. Svi kazivači na otoku tvrde da su doseljenici preplavili otočne gradove i da je jako malo starih, autohtonih Hvarana i Jelšana.

Mladen (Poljica, 42): *U biti Hvara više nema, uzmeš telefonski imenik i vidit ćeš da nema 30 posto Hvarana u njemu, tako da Hvar je doslovce izoliran sam za sebe i u Hvar za par godina neće više bit Hvarana. Jelsa će još nešto i ostat jer ona je vezana za ova mala mista okolo, za sela, ona će više ostat ono ko misto otoka nego Hvar, Hvar ne.*

Hvarani i Jelšani doseljenicima u grad posebno zamjeraju što se nisu prilagodili i prihvatili gradski način života, govor i običaje, već se „tvrdoglavo” drže svojih ne želeći se uklopiti u grad u kojem žive i rade. Ističu svoju tradiciju i gradske običaje, ono po čemu se i dandanas „pravi” Hvarani i Jelšani razlikuju od doseljenika te u pričanju ističu gradske četvrti u kojima žive doseljenici (primjerice četvrt Vrisak u gradu Hvaru). Unatoč tomu što su doseljenici postali danas građani gradova u koje su se doselili i što u naseljima na istoku otoka danas živi vrlo malo pretežito starijih stanovnika, stereotipizacija nije prestala niti se izgubila. Dobila je novu dimenziju, stereotipizirani „drugi” svojim su doseljenjem ušli u gradsku svakidašnjicu i time je kategorija udaljenosti, koja je često bila jedan od razloga homogeniziranja i nepoznavanja stanovnika istoka otoka, uklonjena. Međutim, to nije pridonijelo nestanku podjela i rivaliteta, već je naprotiv potenciralo stvaranje novih stereotipa na temelju još manjih i finijih razlika. Drugost je samo dobila novi oblik i uzrokovala povlačenje novih granica, sada unutar otočnih gradova. Granice među dvjema hvarskim mikroregijama, gdje se odvaja naš i njihov prostor, postoje i dalje, a novi složeni spletovi granica pokazuju da ti prostori nisu homogeni, već se razgraničavanje nastavlja i unutar našeg i unutar njihova prostora.

Istočni dio otoka ostao je udaljen od zapadnog dijela otoka i u 21. stoljeću. Još uvijek malo poznat i današnjim Hvaranima iz zapadnih naselja koji priznaju da rijetko odlaze na taj dio otoka. Prometnica koja povezuje zapadni i istočni dio otoka, danas državna cesta D116, od sedamdesetih nije rekonstruirana ni obnovljena. Naselja Zastrazišće, Gdinj i Bogomlje s pripadajućim uvalama nemaju vodovod.

Složeni spletovi otočnih granica, stvarnih i imaginarnih, pokazuju da otoci nisu homogeni, da posjeduju svoje vlastite geografije. Otok Hvar i njegovi otočani dokažu prostornu i identitetsku heterogenost, složenost i slojevitost. Ona je posljedica kompleksne povijesti otoka, njegova naseljavanja, migracija i smjena različitih vlasti i sustava, njegovih stvarnih i umišljenih izolacija. Specifičnost Hvara kao velikog otoka binarna je geokulturna podjela na zapad i istok. Njegov zapadni dio, geografski atraktivniji i kontinuirano naseljen od prapovijesti, prometno je povezan s drugim po veličini hrvatskim gradom Splitom. Povijest naseljavanja i razvoja istočnog dijela otoka snažno je usmjerena na sasvim drugi dio kopna, na Makarsko primorje. Sustavi granica i diskurs drugosti žive tako već 400 godina proizvođači i današnji uočljiv nedostatak percepcije otoka kao cjeline kod većine otočana te usmjerenost na vlastiti, uski otočni prostor ili na ovisnost o kopnu. Hvar je i danas primjer podvojenog otoka, s jakim i krutim granicama koje se prostiru njegovom unutrašnjošću. Ponekad ih je mentalno i realno teže prijeći negoli njegov otočni rub.

STRANCI U STATUTIMA OTOČNIH KOMUNA

a) Imovinsko-pravni odnosi

Korčulanski statut

Gl. CII. (102) ref. O zabrani strancima da posjeduju i kupuju nekretnine

Također je na istom (Velikom) vijeću zaključeno da **nijedan stranac koji nije nastanjen na Korčuli ne može i ne smije nikako posjedovati niti uživati koju nekretninu na Korčuli nakon isteka jedne godine** (od donošenja ove odredbe). A svaki stranac koji ima nekretninu na Korčuli neka ima rok od jedne godine (da je proda i) da (tako) izvuče svoj novac. Inače, kada prođe taj rok, neka te nekretnine pripadnu Komuni, osim ako nisu stečene mirazom. Dakle, unaprijed **nitko tko ne obitava na Korčuli ne može na njoj kupiti nikakvu nekretninu.** (177)

Ref. Gl. CXLII (142). Zabrana boravka Kataloncima (i Sicilijancima)

Isto tako, odlučuje se, ako se (to) učini prikladnim Vijeću da **svi i pojedini Katalonci i također Sicilijanci koji dođu u ovaj grad, osobito u svrhu kupnje robova, nipošto ne mogu ovdje u gradu Korčuli niti na otoku boraviti**, osim ako bi htjeli kupiti kruha ili vina ili što (drugo) sebi za hranu, (kada jedino mogu ovdje ostati najviše jedan dan. Inače neka se odmah istjeraju na vlastitu sramotu i uz tešku kaznu. (To je) zaključeno sa 66 (glasaačkih) kuglica, (a) jedna (je bila) protiv. (str. 193)

Brački statut

Ref. I. Gl. LXXVII (77). O (tome) da se komunalna zemljišta ne prodaju strancima

Također je bilo utvrđeno u rečenom Vijeću da se nijedna osoba bez obzira na to kojega je položaja ne usudi niti odvaži prodati, otuđiti ili darovati kakvu komunalnu zemlju kojem strancu pod prijetnjom globe od pedeset libara malih (denara), koju treba platiti komuni i prijavitelju zbog otuđivanja. I takva prodaja, darovanje ili otuđivanje neka nema nikakve važnosti, već naprotiv neka bude bez učinka i nikakve vrijednosti. A (to) neka se primjenjuje od sad unaprijed.

Ref. I. Gl. LXXIX (79). O zabrani prodaje nekretnina strancima

U bračkom vijeću pod rečenom upravom bilo je prihvaćeno i reformirano većinom glasova Vijeća tj. 51 kuglicom za, bez obzira na dvije protiv, da se nitko bilo kojega društvenog i osobnog položaja bio, na otoku Braču, ne usudi ni na kakav način, ni pod kakvim vidom ili izgovorom, prodati, darovati ili bilo kako otuđiti kojemu strancu bilo kakvog položaja kakav svoj vinograd ili obrađenu površinu ili kakvu zemlju za obrađivanje, bilo na plažama bilo na drugim mjestima Brača, bez znanja i dopuštenja g. kneza ili većeg dijela Vijeća ali sam otočanin brački može prodati kojemu Bračaninu taj svoj vinograd ili obrađenu površinu uz onu cijenu koju bi mogao dobiti od toga ili drugih stranaca, pod prijetnjom kazne pridržane (za nadležnost) spomenutog g. kneza i Vijeća. Osim toga takva prodaja neka ne vrijedi, dapače, neka se potpuno poništi i ukine. (str. 377–379).

Lastovski statut

Gl. XXXVII. (37). O zabrani prodaje zemlje, tj. nekretnine izvan otoka Lastova

Određujemo i naređujemo da **nitko s otoka Lastova ne može prodati nekretnine** (tj.) ni zemljišta ni vinarstva ni kuću (nekome) **izvan otoka Lastova već samo stanovnicama Lastova**, a onaj koji bude prodavao da ih može prodati samo svojim srodnicima uz istu cijenu uz koju bi ih, prema vlastitijoj prisezi drugima (prodao). Isto tako **ne može se darivati nekretnina (nekome) izvan otoka** pod (prijetnjom) kazne od 200 dukata koju treba platiti lastovskoj Komuni i gubitka nekretnina koje ima. (str. 221)

Gl. CX. (110). O strancima

Odlučeno je da se **dadu protjerati s našeg otoka Lastova ljudi s Hvara koji su bili istjerani sa Hvara i odatle pobjegli i došli na taj otok da bi na njemu obitavali tako da nitko od njih ne može nastaviti taj otok niti na njemu trgovati jer su to ljudi na zlu glasu i loših prilika**. I da se poduzmu mjere **da od sada unaprijed ni jedan stranac ne uzmogne boraviti na tom otoku preko 8 dana, niti može na tom otoku uskladištavati vino radi preprodaje**. I da suci Zajednice toga otoka s knezom budu ovlašteni dati da se izvrši ova odluka i pobrinuti se za nju, **udarajući kazne vlasnicima kuća na tom otoku koji ih unajmljuju strancima i samim strancima**, kako im bude učinilo bolje kao i ubirati globe od prekršitelja bez ikakvog popuštanja. U velmožnom Vijeću umoljenih dana 6. kolovoza 1519. (str. 265)

Gl. CLVI (156). Židovi ne mogu stanovati na Lastovu

I budući da **zadržavanjem Židova na otoku, uz druge neprilike, puk biva mnogo ugrožen**, kao što nam je bilo izloženo, **naređujemo da se Židovi ne mogu zadržati na Lastovu više od 8 dana. (A ako bi ostali više od 8 dana, kaznit ćemo ih tako da su za svaki daljnji dan što ostanu dužni platiti 5 perpera koji neka idu u korist Zajednice.** (str. 286)

Mljetski statut

Čl. XXX. O zabrani prodaje imanja, tj. nekretnina izvan otoka Mljeta

Određujemo i naređujemo **da nitko s otok Mljeta ne može prodavati imanja, ni zemljišta, ni vinograde, ni kuću (nekome) izvan otoka Mljeta osim njegovim stanovnicima**, a onaj koji bude prodavao, da ih ne može prodati osim svojim rođacima po cijeni po kojoj bi je, prema vlastitoj prisezi, prodao drugima. Također **ne može darovati nekretnine izvan otoka** pod prijetnjom kazne od 100 perpera koju vlasnik nekretnine ima platiti mljetskoj općini. (str. 77)

Paški statut

Knjiga III, Gl. 42. Bilo koji Pažanin može otkupiti posjed koji je tuđinac prodao tuđincu

Od sada ubuduće hoćemo da se obdržava da bilo koju nekretninu u Pagu ili njegovu kotaru, koju je na bilo koji način tuđinac prodao nekom tuđincu, bilo koji paški susjed može otkupiti „po bližini” Ako ga ipak ne htjedne otkupiti susjed, odnosno onaj koji je posjedom najbliži spomenutom prodanom posjedu, neka bilo koji Pažanin ili stanovnik Paga bude slobodan otkupiti ga na način, pod uvjetima i postupkom zapisanim gore u glavi o otkupima „po bližini”. (str. 247)

Knjiga IV, Gl. XXXI (31). O zabrani otuđenja nekretnina nekom tuđincu

Radi izbjegavanja razmirica i svađa s tuđincima, koje bi se u budućnosti mogle dogoditi, pobrinuli smo se da **ni jedan paški građanin, kojeg god spola ili roda, ne može, ne usudi se i ne drzne se kakvu nekretninu odnosno posjed, to jest zemljišta, vinograde, seoska gospodarstva, solane, mlinice, kuće ili bilo koje druge svoje posjede, kako izvan grada tako i u gradu (sve dok god je to na području paškoga kotara), jedan ili više njih, ni na koji način i ni iz koje namisli ili osnove, dati, darovati, prodati otuđiti ili posljednjom voljom ostaviti nekom tuđincu ili strancu, niti toga tuđinca, ma kojeg spola ili roda, imenovati nasljednikom svoje spomenute imovine.** Postupi li se protivno, neka bude bez snage i neka ne stekne nikakvu pravosnažnost. Poželi li pak netko kojemu tuđincu (dati) nešto iz svoje imovine oporučnim zapisom ili nasljeđivanjem ili bilo na koji drugi način, neka sud odredi da se takva nekretnina proda ili otuđi paškim građanima, a novac od (prodaje) takva posjeda i takvih nekretnina može se dati i zakonito predati tuđincu. Prije rečeno neka ne ide na štetu tuđincu koji je stalni stanovnik Paga. (str. 273)

Knjiga IV, Gl. XXXII (32). Ništa ponuđeno na općinskoj dražbi ne može se dodijeliti tuđincu i u svezi s takvom dražbom može s tuđincem osnovati ili ugovoriti ortačko društvo

Na isti smo se način pobrinuli **da se ništa ponuđeno na općinskoj dražbi ne može dati ni dodijeliti nekom tuđincu ili strancu ni na koji način, ni po kojoj namisli i osnovi, niti ikoji naš građanin smije svezi s dražbom osnovati ortačko društvo s nekim tuđincem, niti mu javno ili potajno prepustiti udio, niti s tim strancima na bilo koji način imati (zajednički) udio,** pod prijetnjom globe od dva solda po svakoj libri, koji treba platiti Paškoj općini; od te globe polovina treba pripasti zakonitom prijavitelju. Što god pak bilo protivno učinjeno ili postupljeno neka ne stekne ikakvu valjanost, nego neka bude ništavno i nevaljano po samome pravu. Nadalje, kupi li paški građanin nešto na općinskoj dražbi, čim mu gospodin knez i sud dodijele prodanu stvar, kupac treba pružiti odgovarajuća jamstva za cijenu prodane stvari i neka da gospodin knez i sud na to prisile zatvorom u trajanju od osam dana, kako to prosude knez i sud. Ne pruži li rečena jamstva u roku od osam dana, neka se prodana stvar ponovno stavi na javnu dražbu, pa ako rečena stvar bude prodana za nižu cijenu, prvi je kupac obvezan platiti i nadoknaditi rečenoj Općini sve ono što bude izgubljeno na javnoj dražbi i neka se pusti iz zatvora sve dok u potpunosti ne plati iznos koji je izgubljen takvom prodajom. (str. 273)

Knjiga IV, Gl. XXXIII (33). Ni jedan paški građanin ne može od tuđinca preuzeti pravovaljanu i pravosnažnu (ovršnu osnovu) protiv građanina

Radi mirnog stanja u gradu Pagu smatrali smo korisnim odrediti da ni jedan građanin Paga niti njegova kotara ne smije od nekog tuđinca kupiti prava ni prava na tužbu, pravovaljane i pravosnažne (ovršne osnove) protiv nekoga građanina Paga i njegova kotara. Što god bude protivno učinjeno, neka se po samom pravu ne vrijedi, a (prekršitelj) neka Općini plati od deset libara malih denara. (str. 275)

b) Građansko-pravni odnosi

Korčulanski statut

GL. XXXII (32). O suđenju strancima

Isto tako određujemo ako bi strani putnici koji su neposredno pred putovanjem htjeli parničiti se s otočanima zbog nekog posla koji je toga dana ugovoren, da im je otočanin dužan odmah bez ikakva roka odgovarati. A ako bi se taj stranac tu duže zadržao, neka mu odgovara u roku od dva dana. I kao što je otočanin dužan odgovarati strancima, tako su i stranci dužni njemu položiti račun u istome roku i s istoga (pravnog) naslova. (str. 76)

Gl. CXII. ref. (112). Stranac ne može biti skrbnik

Također u istom (Velikom) vijeću zaključeno s 48 (glasačkih) kuglica, bez obzira na 4 (koje su bile) protiv, da odsad unaprijed nijedan stranac koji nije nastanjen (na Korčuli) ni pod kakvim izgovorom ne može biti skrbnikom niti u ime nekoga Korčulanina upravljati njegovim imanjem. (str. 181)

Gl. CXXIII (123). Nijedan Korčulanin ne smije zastupati strance

Isto tako da se nijedan Korčulanin ne usudi ne drzne niti smije zastupati, ni na bilo koji način ili prijevarom ili obmanom biti odvjetnikom kojem strancu, pod prijetnjom kazne od dvadeset i pet perpera, što trebaju pripasti Komuni, osim komunalni odvjetnik. Taj može biti odvjetnikom strancu u njegovoj prisutnosti, ali ne (i) u odsutnosti, pod (prijetnjom) spomenute kazne. (str. 132)

Brački statut

Knjiga IV., Gl. IX (9). O postupku prema strancima

Utvrđujemo i naređujemo da se odsada unaprijed prema bilo kojem strancu postupa i da mu se sudi onako kao što se sudi i postupa prema bilo kojem našem (čovjeku) u onome gradu ili komuni odakle je taj stranac koji traži pravdu.

Knjiga IV., Gl. XXXI (31). (O tome) da stranci ne mogu optužiti otočanina bez jamstva

Isto tako određujemo da nijedan stranac ne može optužiti nekog otočanina s Brača zbog nekog zločina, povrede ili uvrede ili zbog bilo čega drugoga, osim ako bi prije pružio dobro jamstvo da će platiti ono na što ga Kurija osudi, ako bi se prigodom takve tužbe pronašlo da je u nečemu krivac. (str. 279)

Krčki statut

Ako bi poricao, a vlasnik mogao (krađu) dokazati trima svjedocima u gradu, a dvjema izvan grada – ali s time da među tim svjedocima ne bude nijedan stranac – treba ga staviti na muke i mučiti da na način kako odluče suci... (str. 102)

Nadalje,
I Krčani i otočani dogovorili su
se **da nijedan lađar**
ili bilo koji drugi čovjek ne smije
prevoziti iz otoka nijednoga stranca
ako nema odobrenje sudaca onoga
Mjesta, odakle bi ga trebao
Prevesti; (i to) pod prijetnjom kazne od 22
celeza, ako bi bio prijavljen; (kazna) se
dijeli na četiri dijela.

Lastovski statut

Gl. XXV (25). Još o svjedocima

Isto tako naređujemo i određujemo da u svim stvarima i u svim sporovima među stanovnicima Lastova **mogu svjedočiti samo ljudi s Lastova ili oni koji su oženjeni (Lastovkama) te žive na (ženinu) imanju na Lastovu, dok svjedočenje stranaca ne može ništa vrijediti kad su u pitanju sporovi među Lastovcima.** (str. 216)

Mljetski statut

Čl. XXIII (23). Još o svjedocima

Isto tako naređujemo i određujemo da u svakoj stvari i u svakom sporu među stanovnicima Mljeta **(ne mogu svjedočiti nego samo ljudi s Mljeta) ili oni izvana koji su oženjeni (i žive) na imanjima na Mljetu, a svjedočenje stranaca ne može ništa vrijediti.** (str. 73)

Rapski statut

Knjiga 4., Gl. 47. O strancima sudski pozvanim zbog krađe

Hoćemo i određujemo, ako je neki stranac sudski pozvan zbog krađe, bio on stanovnik našeg kotara ili ne, a taj stranac poriče tu krađu ili mu se ne može dokazati, ostaje na ocjeni Kurije treba li se sudski pozvani za krađu ispitivati mučenjem ili ne o toj krađi, ukoliko Kurija ima neku sumnju o onoj krađi protiv tog stranca. Ako je neki stranac, bio on naš stanovnik ili ne, bio osuđen i priznao da je počinio (onu) krađu tada se onaj tat treba osuditi za onu krađu i neka se postupa prema njemu kao što je ranije rečeno o drugim krađama. (str. 203)

Knjiga 4., Gl. 43. Neka kradljivci nemaju odvjetnika

Utvrđujemo i određujemo, ako netko sudski pozvan zbog krađe, ne može imati odvjetnika, osim otac za sina, brat za brata, stric tj. očev ili majčin brat za nećaka i obratno, gospodar za slugu i za bilo koga od njegovih ukućana. Ipak taj sudski pozvani zbog krađe može savjetovati s odvjetnicima, ali ne u sudnici pred Kurijom, već ponešto odvojeno od sudnice. **Ako je neki naš građanin sudski pozvan od nekog stranca, naš građanin može imati odvjetnika u tom predmetu;** žene pak mogu imati odvjetnika u svakom predmetu krađe. (str. 199)

Knjiga 4., Gl. 44. O krađama učinjenim strancima

Hoćemo i određujemo, ako se neki stranac prituži za neku. (str. 199)

Hvarski statut

Gl. XXXXV (45). O postupku prema strancima

Isto tako naređujemo da se od sada unaprijed prema bilo kojem strancu postupa i da mu se sudi onako kao što se sudi i postup prema bilo kojem našem građaninu u onom gradu ili zemlji odakle je stranac. (str. 124)

Knjiga V, Gl. XL (40). O presudama donesenim u korist stranaca

Prihvaćeni i potvrđeno je da od sada nijedan građanin ili stanovnik Hvara koji je imao spor s nekim strancem u vrijednosti manjoj od deset zlatnih dukata, nakon što je presuda donesena od strane hvarske uprave ili od kurije, ne može ni na koji način i nikakvim domišljanjem uložiti priziv na tu za njega ili bilo koga od njih nepovoljnu presudu donesenu u korist stranca ili stranaca, već naprotiv neka je uprava dužna odmah se pobrinuti se za isplatu strancu ili strancima i to neposredno nakon što se presuda donese. (str. 182)

Cresko (Osorski) statut

Knjiga 1, Čl. 7. Kako se sudi strancima

Da bi se poštovalo jednakost s našim susjedima i podložnim našoj sudbenosti, hoćemo i naređujemo da (naša) vlast ima ovlast primjenjivati susjedima takav postupak, kakav naši susjedi primjenjuju prema nama. (str. 451)

Knjiga 1, Čl. 8. Neka nijedan stranac ne bude pripušten na sud protiv našeg otočana, ako prethodno ne pruži jamstvo za sve troškove

Statuiramo i naređujemo, ako neki stranac želi zahtijevati od nekog našeg otočanina neku stvar na sudu, prije nego što je njegov zahtjev prihvaćen, treba dati jednoga od naših otočana kao jamstvo dovoljnog za pokriće troškova i koji je prihvatljiv za vlast ili predati zalog općinskom blagajniku, dovoljan za utvrđeni zahtjev. Nakon što je tako osiguranje predano, bit će takav stranac saslušan i objavljen postupak u skladu s prethodnim poglavljem. (str. 451)

Knjiga 1, Čl. 22. Neka se nasljednici obvezni strancu za obvezu učinjenu ispravom vjerovnika samo za onoliko, koliko su primili, ako su dobro preuzeta uz popis

Statuiramo i naređujemo ako se neki naš otočanin i njegovi nasljednici obvežu nekom strancu putem isprave i nakon toga snagom te isprave budu nasljednici toga otočanina na zahtjev toga stranca osuđeni, tj. nasljednici rečenoga našeg otočanina, koji se zajedno sa svojim nasljednicima obvezao tom strancu, obvezani su samo na onoliko, koliko se preuzeli od pokojnika, uz uvjet da su uvedeni u dobra pokojnika uz popis. (str. 455)

Knjiga 2, Čl. 122. O strancima koji žele ući u neku poljoprivrednu zajednicu

Određujemo i statuiramo, ako neki stranac želi ući u neku poljoprivrednu zajednicu, može ući u bilo koju on hoće, a da poglavar zajednice u koju je taj stranac ušao ne može novoga toga novoga člana zajednice osloboditi bilo koje radne obveze te zajednice za bilo koje vrijeme pod kaznom od dvadeset i pet malih libara. (str. 477)

Paški statut

Knjiga IV, Gl. XIX (19). Nijedan paški građanin ne smije biti jamac nekom tuđincu ni postati glavnim dužnikom. Zabranjujemo da bilo koji paški građanin smije ili može za nekog tuđinca dati takvo jamstvo ili preuzeti obvezu glavnog platca. Prekrši li spomenuto ili nešto od toga, vjerovnik ne može steći nikakvo pravo na temelju takvog jamstva odnosno poručanstva; dapače, obvezan je Općini platiti globu od dva solda malih denara za svaku libru, a jamac neka također plati dva solda po libri, dok dužnik koji se obvezao odnosno preuzeo obvezu glavnog platca neka u potpunosti bude oslobođen od plaćanja duga. Stanovnicima paškoga kotara svatko može biti jamac ili preuzeti obvezu glavnog platca, pa neka takva obveza odnosno jamstvo bude punopravno, ako sud ne odobri i ne suglasi se drugačije. (str. 265)

LITERATURA

- Barać, L., 2002, „Polimorfizam Y kromosoma u seoskim populacijama otoka Hvara”, doktorska disertacija, Zagreb: Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Barbić, J., 2012, *Rječnik Pitava i Zavale*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Benčić, R., 2013, *Rječnik govora grada Hvara. Forske rici i storije*, Hvar: Muzej hvarske baštine.
- Benyovsky Latin, I. i Pešorda Vardić, Z., 2020, „An Introductory Study: Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: The Newcomers and the City”, u Benyovsky Latin, I. i Pešorda Vardić, Z., ured., *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: The City and the Newcomers*, 11–35, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Birin, A., 2002, „Pravni položaj stranaca u statutima dalmatinskih komuna.” *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20, 59–94.
- Bezić-Božanić, N., 1988, *Povijest stanovništva u Visu*. Biblioteka znanstvenih djela, 29, Split: Književni krug.
- Bogišić, R., 1977, „Pučki i društveni odnosi u Hvarinji Martina Benetovića”, *Matija Ivanić i njegovo doba*, Radovi 10, Zagreb: Sveučilište u Zagreb – Institut za hrvatsku povijest, 419–429.
- Bognar, A., 1990, „Geomorfološke i inženjersko-geomorfološke osobine otoka Hvara i ekološko vrednovanje reljefa”, *Geografski glasnik* 5(1), 49–65.
- Botica, I., 2005, „Prilog istraživanju najstarijega spomena vlaškog imena u hrvatskoj historiografiji”, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 37, 35–46.
- Botica, I., 2007, „Vlah i vlah – nekoć i danas” u Granić, J., ured., *Jezik i identiteti* 61–69, Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Božanić, J., 1997, „Terra mariqua”, *Glasje* 4(7/8), 97–100.
- Bourdieu, P., 1984, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, London: Routledge.
- Brački statut*, 2006, priredio A. Cvitanić, Split: Književni krug.
- Braudel, F., 1997, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*. Vol. 1, Zagreb: Antibarbarus.
- Creski (Osorski) statut, Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*, 2012, priredio, napisao popratne studije i preveo L. Margetić, 448–546, Zagreb: Nakladni zavod Globus i Rijeka: Naklada Kvarner i Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Cvitanić, D., 2002, „Pravni položaj stranaca u srednjovjekovnoj korčulanskoj komuni”, u Cvitanić, D., ured., *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 643–660, Split: Književni krug.
- Čače, S., 1997, „Ancient Written Sources Relating to the History of Hvar”, u Gaffney, V., Kirigin, B., Petrić, M. i Vujnović, N., ured., *The Adriatic Islands Project. The Archaeological Heiritage of Hvar, Croatia Volume 1*, 217–241, Oxford: BAR International Series 660.
- Čapo Žmegač, J., 2002, *Srijemski Hrvati. Et-nološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, Zagreb: Durieux.
- Čečuk, B., 1996, „Špilja Kopačina kod Donjeg Humca na otoku Braču.” *Arheološki radovi i rasprave* 12, 13–30.
- Čepulo, D., 2011, „Pravna baština i društveno okruženje Paškog statuta”, u Čepulo, D., ured., *Statut Paške općine – Statuta Communitatis Pagi*, 29–117, Pag – Zagreb: Matica hrvatska Pag / Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Čolak, N., 1959, „Iz života iseljenika Makarske i njenog Primorja na srednje dalmatinskom otočju u 17. i 18. stoljeću”, *Prilozi povijesti otoka Hvara* 1, 1, 87–121.

Čolak, N., 1962, „Borba novih stanovnika na srednje dalmatinskom otočju u 17. i 18. stoljeću za očuvanje stečenih privilegija”, *Prilozi povijesti otoka Hvara* 2, 1, 52–89.

Čoralić, L., 1995, „Otok Hvar u prošlost”, u Mihovilović, M., ured., *Otok Hvar*, 72–92. Zagreb: Matica Hrvatska.

Dragičević, E., 1970, „Gdinjske gomile”, *Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine Hvar* 20, 4–6.

Duboković Nadalini, N., 2001, „Dio otoka Hvara što se zove Plame”, u Anzulović, N., ured., *Odabrani radovi*, 501–506, Split: Književni krug.

Fabijanec, Florence S., 2004, „Jesu li stranci marginalci? Razmatranje položaja stranaca u srednjovjekovnom društvu”, u Popić, T., ured., *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, 107–127, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Forenbaher, S., 2002, „Prehistoric Populations of the Island of Hvar – An Overview of Archaeological Evidence”, *Collegium Antropologicum* 26(1), 361–378.

Forenbaher, S. i Kaiser, T., 2008, *Grapčeva špilja: pretpovijesni stan, tor i obredno mjesto*, Split: Književni krug.

Forenbaher, S., Kaiser, T. i Frame, S., 2010, „Adriatic Neolithic Mortuary Ritual at Grapčeva Cave, Croatia”, *Journal of Field Archaeology* 35, 337–354.

Foretić, V., 1980, „Korčula u domaćim i međunarodnim relacijama”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22(1), 107–119.

Fortis, A., 1984., *Put po Dalmaciji*, priredio J. Bratulić, s talijanskog preveo M. Maras, Zagreb: Globus.

Fortis, A., 2014, *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošinju*, priredio J. Bratulić, s talijanskog preveo D. Balenović, Split: Književni krug.

Gaffney, V., Kirigin, B., Petrić, M., Vujnović, N. i Čače, S., 1997, *Archaeological Heritage of the Island of Hvar*, 1, Oxford: BAR IS 660.

Hay, P., 2006, „A phenomenology of islands”, *Islands Studies Journal* 1(1), 19–42.

Hvarski statut, 1998, A. Cvitanic (priredio i preveo), uvodnu studiju napisao I. Kasandrić, Split: Književni krug, 1991. (Čakovec: „Zrinski”).

Jeran, N., 2010, „Genetic diversity and structure of eastern Adriatic islanders revealed by mitochondrial DNA analysis”, doktorska disertacija, Zagreb: Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Jovanović, V., Macarol, B., Roberts, D. F. i Rudan, P., 1984, „Migration on the island of Hvar”, u Boyce, A. J., ured., *Migration and mobility*, 143–160, London: Taylor and Francis.

Kasap, J., Lachner, V. i Žiha, N., 2019, „Legal position of foreigners in Croatian history – past lessons for current immigration problems”, Duić, D. i Petrašević, T., ured., *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series*, 3, (ECLIC 3), 145–174, Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer.

Kirigin, B. i Slapšak, B., 2010, „Farska hora”, Poklečki Stošić, J., ured., *Antički Grci na tlu Hrvatske*, 135–137, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.

Kovačec, A., 2016, „Podrijetlo i razvitak naziva Vlah, Vlasi (vlah, vlasi), vlaški.” *Hrvatska revija* 3(6), 3–9.

Kovačić, J., 1995, „Župa Bogomolje na Hvaru: o 250. obljetnici osnutka (1745. – 1995.)”, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija* 35(1), 29–52.

Kovačić, J., 1998, „Župa Zastrazišće na Hvaru”, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija* 38(2), 159–184.

Krčki (Vrbanski) statut, 1988, L. Margetić i P. Strčić (prir.), svezak 10, posebno izdanje 12, Krk: Povijesno društvo Saveza povijesnih društava Hrvatske.

Krasić, S., 1991, *Ivan Dominik Stratiko. Život i djelo*, Split: Književni krug.

Lachner, V., 2023, „Obiteljskoppravna regulacija Cresko-osorskog statuta iz 1441. godine”, *Pravni vjesnik* 39(2), 29–51.

Lajić, I., 1992, Stanovništvo *dalmatinskih otoka*, Zagreb: Consilium–IMIN.

Lastovski statut, 1994, priredio i preveo A. Cvitanić, Split: Književni krug.

Malinar, S., 2015, „A Polemical Piece by Alberto Fortis: Memoria sopra l'isola di Corzola”, *SRAZ LX*, 85–97.

Martinović, I., Mastana, S., Janićijević, B., Jovanović, V., Paphia, S. S., Roberts, Derek F. i Rudan, P., 1998, „VNTR DNA variation in the population of the island of Hvar, Croatia”, *Annals of Human Biology* 25, 489–499.

Martinović, I., Barać, L., Furač, I., Janićijević, B., Kubat, M., Peričić, M., Vidović, B. i Rudan, P., 1999, „STR polymorphisms in the population of the island of Hvar”, *Human Biology* 71, 341–352.

Matvejević, P., 2007, *Mediteranski brevijar*, Zagreb: V.B.Z.

Mihovilović, M., 1995, „Pučanstvo otoka Hvara”, u Mihovilović, M., ured., *Otok Hvar*, 215–229, Zagreb: Matica hrvatska.

Milčetić, I., 1912, „Dr. Julije Bajamonti i njegova djela”, *Rad JAZU* 192, 92–250.

Mljetski statut, 2002, I. Petrinović (glavni urednik); priredili i preveli A. Marinović, I. Veselić, Split: Splitski književni krug.

Muljačić, Ž., 2011a, „Zadnje putovanje Alberta Fortisa u Dalmaciju”, u Muljačić, Ž., ured., *Fortisološke studije*, 106–113, Split: Književni krug.

Muljačić, Ž., 2011b, „Prvo izdanje jedinoga djela Alberta Fortisa o otoku Korčuli (Memoria sopra l'isola di Corzola, SIC; 33 neobrojčene stanice) (MIC)”, u Muljačić, Ž., ured., *Fortisološke studije*, 239–264, Split: Splitski književni krug.

Novak, G., 1955, *Prethistorijski Hvar*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Novak, G., 1959, „Dalmacija godine 1775/6. gledana očima jednog suvremenika”, *Starine JAZU* 49: 5–80.

Novak, G., 1960, *Hvar kroz stoljeća*, Zagreb: Historijski arhiv – Hvar, Djela I, Narodni odbor općine Hvar, Izdavački zavod JAZU.

Novak, G., 1961, *Vis*, Knjiga prva, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Novak, G., 1978, „Pismo dra Julija Bajamontija god. 1790.”, *Starine JAZU* 57: 75–92.

Orlić, O., 2011, *Procesi identifikacije na otoku Korčuli*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Pavišić, B., 2012, „Uvodna studija”, u Margetić, L., ured., *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*, 439–448, Zagreb – Rijeka: Nakladni zavod Globus, Naklada Kvarner.

Perinić, A., 2006, „The 'Harsh Inhabitants of Hvar' in the Speech of Vinko Pribojević (A. D. 1525)”, *Collegium Antropologicum* 30(3), 629–635.

Perinić, A., 2009, „Dva otoka Hvara”, u Prica I., i Jelavić, Ž., ured., *Destinacije čežnje, lokacije samoće: Uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka*, 173–188, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Biblioteka Nova etnografija.

Perinić Lewis, A. i Rudan, P., 2011, „Došlo je doba svjetlosti! Stratiko je u Hvaru! - biskup prosvjetitelj Ivan Dominik Stratiko o Hvaranima”, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred društvene znanosti* 48(510), 83–100.

Perinić Lewis, A. i Rudan, P., 2012, „Spectemur agendo – prepoznaje nas se po našem djelovanju! Prosvjetiteljski rad biskupa Ivana Dominika Stratika i liječnika Julija Bajamontija na otoku Hvaru”, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti* 49(512), 57–118.

Perinić Lewis, A., 2017, *Otoci otoka Hvara. Pluralizam lokalnih otočnih identifikacija*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Perinić Lewis, A. i Lewis, K., 2021, „Stereotipni nazivi za otočane te stanovnike priobalja i njegova zaleđa u rječnicima hrvatskoga jezika”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik* 47(2), 583–606.

Petrić, M., 2001, *Hvarski turistički spomenar: sentimentalno putovanje kroz turističku prošlost Hvara*, Hvar: Turistička zajednica grada Hvara.

Petrić, N., 2002, „Zanimljivi crteži na pret-povijesnoj keramici Hvarske kulture: prikazi kometa iz približno 3000. g. pr. Kr.” *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3(35), 11–18.

Pribojević, V., 1951, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, G. Novak, ured., Zagreb: JAZU.

Radovanović, R., 1976, „Iz prošlosti Gdinja”, *Hvarski zbornik* 4, 287–203.

Raukar, T., 2007, „*Civies, habitatores, forenses* u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima” u Belamarić, J., Cambi, N., Grabovac, I., Jelovina, D. i Mimica, I., ured., *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku. Odabrane studije*, 43–52, Split: Književni krug Split.

Roglič, J., 1977, „Prilog geografiji Hvara”, u *Hvar u prirodnim znanostima* (zbornik simpozija održanog 1975. g. u Hvaru u organizaciji Zavoda za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU), 5–21, Zagreb: JAZU.

Rubić, I., 1952, *Naši otoci na Jadranu*. Split: Novinsko-izdavačko preduzeće Slobodna Dalmacija.

Rudan, P., 1972, „Étude sur les dermatoglyphes digito-palmaires des habitants de l'île de Hvar”, doktorska disertacija, Paris: Université Paris VII.

Rudan, P., 1975, „The analysis of quantitative dermatoglyphic traits in the rural population of the island of Hvar, Yugoslavia”, *Journal of Human Evolution* 4, 585–591.

Rudan, P., Roberts, D. F., Sujoldžić, A., Macarol, B., Žuškin, E. i Kaštelan, A., 1982a, „Strategy of anthropological research on the island of Hvar”, *Collegium Antropologicum* 6: 39–46.

Rudan, P., Roberts, D.F., Sujoldžić, A., Macarol, B., Smolej, N. i Kaštelan, A., 1982b, „Geography, ethnohistory and demography of the island of Hvar.” *Collegium Antropologicum* 6: 47–67.

Rudan, P., Roberts, D. F., Jančićević, B., Smolej, N., Szivovicza, L. i Kaštelan, A., 1986, „Anthropometry and the Biological Structure of the Hvar Population”, *American Journal of Physical Anthropology* 70, 231–240.

Rudan, P., Finka, B., Jančićević, B., Jovanović, V., Kušec, V., Miličić, J., Mišigoj, M., Roberts, D. F., Schmutzer, Lj., Narančić, N., Sujoldžić, A., Szivovicza, L., Šimić, D., Šimunović, P. i Špoljar-Vržina, S-M., 1990, *Antropološka istraživanja istočnog Jadrana, Biološka i kulturna mikrodiferencijacija seoskih populacija otoka Hvara*, knjiga 2, Zagreb: Hrvatsko antropološko društvo.

Rudan, P., Jančićević, B., Jovanović, V., Miličić, J., Smolej Narančić, N., Sujoldžić, A., Szivovicza, L., Škarić-Jurić, T., Barać Lauc, L., Lauc, T., Martinović Klarić, I., Peričić, M., Rudan, D. i Rudan, I., 2004, „Holistic anthropological research of Hvar islanders, Croatia – from parish registers to DNA studies in 33 years”, *Collegium Antropologicum* 28 (Suppl 2), 319–342.

Sabljak, N., 2018, „Kvarner: društvene opservacije Alberta Fortisa”, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* XIII/13, 109–132.

Said, E., 1999, *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor.

Skok, P., 1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga III, poni – Ž, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Statut grada i otoka Korčule, 2002, A. Cvitančić (priredio i preveo), M. Foretić (ured.), Korčula: Grad Korčula.

Statut Paške općine /Statuta communitatis Pagi, 2011, D. Čepulo (ured.), preveli R. Lejljak, N. Lonza, Pag: Matica hrvatska i Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta.

Statut rapske komune iz 14. stoljeća, 2004, priredili L. Margetić i P. Strčić, Rab – Rijeka.

Suić, M., 1953, *Pag*, Zadar: izdanje paške općine.

Sujoldžić, A., 1982, *Lingvističke i biološke udaljenosti populacija otoka Hvara. Prilog antropolozijskim istraživanjima*, Beograd: Antropološko društvo Jugoslavije.

Sujoldžić, A., Szivovicza, L., Šimunović, P., Finka, B., Roberts, D. F. i Rudan, P., 1982/1983, „Lingvističke udaljenosti na otoku Hvaru”, *Rasprave Zavoda za jezik* 8–9: 197–214.

Sujoldžić, A., Szivovicza, L., Šimunović, P., Finka, B., Roberts, D. F. i Rudan, P., 1984/1985, „Analiza kulturnog vokabulara otoka Hvara kao pokazatelja jezične mikroevolucije”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 27/28: 767–780.

Sujoldžić, A., 1994, „Govori srednjodalmatinskog otočja. Prilog antropolozijskim istraživanjima”, *Društvena istraživanja* 3(4–5), 423–436.

Stratford, E., Baldacchino, G., McMahon, E., Farbotko, C. i Harwood, A., 2011, „Envisioning the Archipelago”, *Island Studies Journal* 6(2), 113–130.

Stratford, E., 2013, „The idea of the archipelago”, *Island Studies Journal* 8(1), 3–8.

Šimić, D. i Rudan, P., 1990, „Isolation by distance and correlation analysis of distance measures in the study of population structure: example from the island of Hvar”, *Human Biology* 62, 113–130.

Šimunović, P., 2005, *Toponimija hrvatskoga jadranskog prostora, izabrana djela, knjiga 2*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Šimunović, P., 2009, *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Vince-Pallua, J., 2007, „Apsyrtydes – Fortis na stazama Argonauta prema europskoj etnologiji/antropologiji”, *Narodna umjetnost* 44(2), 135–146.

Vujević, D., 2016, „Adriatic Connections: Exploring Relationships from Middle Palaeolithic to Mesolithic”, u Davison, D., Gaffney, V., Miracle, P. i Sofer, J., ured., *Croatia at Crossroads: A Consideration of Archeological and Historical Connectivity*, 19–23, Oxford, UK: Archeopress.

Zaninović, M., 1995, „Hvar od pretpovijesti do dolaska Hrvata”, u Mihovilović, M., ured., *Otok Hvar*, 139–165, Zagreb: Matica hrvatska.